

קונטרס

דקדוקי מצוות

מלמד שלא שינה

ב'

כולל

הנהגות עובדות ואורחות חיים

לרבינו הגדול מרן הגר"ח קניבסקי זצוק"ל

עם הערות וציוני מקורות נאמנים מדברי חז"ל והפוסקים

חודש אלול תשפ"ב – בני ברק

דברים אחדים

הנה לאחר שכבו המאורות בפטירת **רבינו הגדול זיע"א**, זכינו לאחוזה בשיפולי גלימתו ולהציץ בהנהגותיו ובאורחות חייו המיוסדים על אדני האמת והצדק, מתוך דיוק ודקדוק דברי חז"ל ולשונוות הפוסקים, וקיבצנום ע"ג הכתב דבר דבור על אופנו, באר היטב בשורש וטעם הדברים לאחר בירור ולימוד הדברים, והוצאנום לאור עולם לשמחת לבב הרבים התאבים וצמאים להרוות נפשם בטללי אורות ורסיסי נוגה מתורתו וצדקותו של רבינו הגדול זיע"א.

ועתה זכינו לקבץ עוד הנהגות ודקדוקי מצוות, לסדרם ולבארם בסדר וביאור מכוון לענ"ד, כעת אנו מוציאים מהנהגות שעל סדר שו"ע או"ח עד הלכות שבת, ונקוה להמשיך להבין ולהשכיל בהנהגות ואורחות רבינו בענייני שבת קודש והמועדים המצויים בידינו, ולהוציאם בס"ד לאור עולם.

ראוי לציין שחלק נכבד מהנהגות רבינו קיבלתי **מבנו הגאון רבי אברהם ישעי' שליט"א**, שטרח לדקדק ולאסוף מזכרונותיו ורשימותיו, ודייק בדברים טובא, וזכות הרבים תלוי בו.

השתדלנו רבות לדייק בניסוח הדברים, והבאנום בכור הבחינה לעיני בני רבינו ותלמידיו הקרובים שליט"א, ובשולי היריעה הרחבנו בטעם ומקור הדברים פעמים כפי שנתבארו ע"י רבינו בעצמו, ופעמים כפי הנראה לעיני תלמידים מתבוננים המנסים לירד לעומק דעתו, וכולי האי ואולי, וחלילה לפסוק הלכה למעשה ע"פ המובא כאן, אלא הכל בבחינת תן לחכם ויחכם עוד.

כפי האמור בקונטרס הקודם בחרנו בעיקר להביא את ההנהגות וההליכות שהיה רבינו נוהג בהם מכח דקדוק וחשבון במקורי ושורשי הדברים, בדברים אשר לא רבים יחכמו להבין ולהשכיל, ורבנו ברוחב ועומק לימודו העלה את המרגליות הללו ונהג בהם.

חובה עלי להודות לכל **התלמידי חכמים שליט"א** שעברו על הדברים, דייקו ודקדקו השמיטו והוסיפו כל אחד בדרכו, ובפרט **להרה"ג רבי אברהם ישעי' יוז'וק שליט"א**, שעבר על הנכתב בקונטרס בעיון רב ודקדק בדברים היטב, השמיט ותיקן הוסיף והרחיב מאוצר ידיעותיו הרבות. בזכותם אנו מביאים את הקונטרס הנוכחי מסודר וברור לרווחת הוגי ולומדי התורה.

ויהי רצון שיהיו הדברים הללו לנחת רוח ועילוי נשמה לרבינו הגדול זיע"א, ובזכות כך ימליץ טוב בעד כל העוסקים בבירור ולימוד הליכותיו בקודש.

*

בכל עניני הקונטרס

יוסף צבי ברזל - האדמו"ר מגור 35 בני ברק

050-4166070 - 7963500@gmail.com

קונטרס

מלמד שלא שינה

מהליכותיו והנהגותיו

של רבינו מרן הגר"ח קניבסקי זיע"א

חלק ב'

א. כשהיה רבינו מתעורר באמצע שנתו, ולא היה יכול להרהר בדברי תורה מחמת חסרון ברכת התורה¹, היה מהרהר בשמות התנאים וכדומה².

¹ כדעת הגר"א שהחמיר אף שלא להרהר בדברי תורה קודם ברכת התורה. אמנם השו"ע (או"ח מ"ז, ד') כתב שהמהרהר בדברי תורה כיון שאינו מוציאם בפיו אי"צ לברך.

וכמו כן לא היה יכול רבינו לומר תהילים וכיו"ב, אף שהרמ"א (או"ח מ"ז, ט') כתב שהמנהג שאין לחוש לומר פסוקים דרך תחנונים בלא ברכה"ת, מ"מ ביאר המשנ"ב שבמש"כ הרמ"א בהמשך דבריו שנהגו לסדר ברכת התורה מיד אחר ברכת אשר יצר, כוונתו שכהיום נהגו העולם להחמיר בזה כדעת הטור, שלא לומר שום פסוקים קודם ברכת התורה, אפילו בדרך תחנונים.

והעיד הגר"י מקלב שליט"א: שמעתי מרבינו בזמן המלחמה כשהיו אזעקות באמצע הלילה, וא"א לומר תהילים בלי ברכת התורה כנ"ל, [והוסיף שאף אם היה אזעקה לפני שנרדם, כיון שאמר כבר ברכת המפיל הסיח דעתו מללמוד, וממילא צריך ברכת התורה], אך אמר לי שאמר "נשמת" בלא ברכת התורה. ושוב שמעתי מאחרים שגם אמר שאפשר לומר "אדון עולם" בלא ברכת התורה.

² ואולי סבר שגם בזה יש מצוה או ענין. או משום שזה מסייע בעניני הלימוד, כשרגילים בהם ובשמותיהם וכו'. [והעיר הגר"מ ערבה שליט"א: לדברי רבינו בחיי (בראשית ל"ב, ד') שהודיע הכתוב כי יתחייב האדם לחקור

- ב. היה חושש לאוכלין שנגעו בהם קודם נטילת שחרית, כלפי כל המאכל ולא רק כלפי מקום הנגיעה, ואפילו אם נגעו רק בקליפת הפרי נאסר כל הפרי³.
- ג. יש לכוין בהזכרת השמות⁴, ולא די במסירת מודעה⁵.
- ד. כשנתחייב בשני ברכות ברכת אשר יצר וברכת הציצית, הקדים לברך ברכת

הצדיקים ולספר בשבח מעלתם. ומצינו בגמ' (יומא י"ט ב') שרר רמז באמצע קריאת פרשה שניה של שמע, ששמו קבוע ולא קפוטל. וראה בשלה"ק (הג' לבית אחרון) לענין מעלת קריאת שמות החומשים המסכתות ושמות הנביאים וכו'.

או שמא זה היה מסייע לרבינו יכול להסיח דעתו מלחשוב בדברי תורה. והגר"ג הו"ג **הו"גסברג שליט"א** מביא בספרו (מנחת תודה) שסיפר זאת לזקנו **מרן הגר"א"ל שטיינמן זצ"ל**, ואמר לו שאצל רבינו הקושי הגדול ביותר הוא להסיח דעתו מלחשוב בדברי תורה. והוסיף לו הגר"א"ל שהוא בעצמו חושב בזמן כזה על ייחוד ד' יראתו ואהבתו, שנראה מדברי המשנ"ב (ביאור"ל א', א') שיכול לחשוב בהם אף בלא ברכת התורה.

³ כן דקדק רבינו מדברי המשנ"ב (ד', י') שדימה נגיעה של רוח רעה לנגיעת טומאה, שלמד ע"י כך שבנגיעת עכו"ם במאכל אין לחוש לרוח רעה כיון דלא מקבלי טומאה. וכיון שנתבאר שנגיעת רוח רעה במאכל דומה לטומאה, הרי זה עובר לכל המאכל כמו בטומאה שכשנוגעת במקצת הדבר נטמא כולו, ואפילו נגע בקליפתו נאסר כולו, כמו שהנוגע בקליפת הפרי [שומר לפני] טימא את כל הפרי.

ולכך אף אם יקלף את כל קליפת הפרי לא יועיל, עד שידיחנו ג' פעמים כמבואר במשנ"ב (ד', י"ד), ולדעת רבינו צריכה ההדחה להיות מכלי דווקא, [שזו כהגדרת נטילה לפני] ע"י בספר דעת נוטה (ח"א תשו' ת"ד) [וכך התבטא הקה"י במעשה שאירע שנגעו בחלה קודם נטילת שחרית, והורה לעשות נטילת ידים לחלה ג' פעמים ולייבשה]. אמנם יעויין בשו"ת לב חיים (או"ח ח"א סי' ס"ז) שדעתו שאין הרוח רעה שורה אלא על השכבה החיצונית של הפרי, וממילא די שיטול מן הפרי כדי שיעור קליפה. והו"ד בספר דעת נוטה (שם הערה מס' 400) ע"י"ש.

⁴ והיה רגיל רבינו לומר שבספר הפרדס כתוב שהמכוין בזה מובטח לו שתפילתו תהא נשמעת, וזהו בכלל "לכל אשר יקראוהו באמת". ועוד היה אומר רבינו שאחרי ההרגל בזה אין הדבר קשה. כמש"כ המאירי בחיבור התשובה, שאמרו חכמי המוסר "ההרגל על כל דבר שלטון", ואמרו "ההרגל טבע שני", וכן כתב המסילת ישרים (פרק ט') שההרגל נעשה אצל האדם כטבע שני, וכשירגיל עצמו על זה הדרך, ימצא העבודה קלה עליו ודאי. וכיו"ב כתב הגר"א באגרתו המפורסמת.

⁵ רבינו פקפק טובא במסירת מודעה על כוונת השמות, שיאמר הריני מכוין שבכל פעם שאזכיר שם הוי"ה וכו', כפי שהודפס בחלק מן הסידורים, ואמר: מסברא אין זה מועיל, וצ"ע.

ופעמים אף התבטא בחריפות שאין לדבר זה טעם, שהרי כוונת השמות שלא יזרוק שם מפיו אלא יאמרם בכוונה, (כמדוקדק בלשון המשנ"ב (ה', א')) שכתב בזה"ל, כמו שאחז"ל שלא יזרוק הברכה מפיו, אלא יכוין בעת האמירה ויברך בנחת, וכיון שכך מה יעזור לכך תנאי. [אמנם כידוע שעצה זו הובאה בסוף ספר אפיקי ים, והודפסה בסידורים בשם האשל אברהם מבוטשאט]. ומ"מ כתב רבינו שמי שבין כך אינו מכוין יכול להגיד עצה זו. [שיח תפילה עמ' תרפ"ז].

הציצית⁶.

ה. כשהתעטף בטלית גדול, בירך והוריד הטלית עד עיניו, ולא היה מכסה בה את עיניו⁷. ולא היה משליך את ארבעת הציציות לאחוריו⁸.

⁶ והיה דבר זה קורה אצלו מידי ערב שבת קודש, לאחר שנטל ידיו ביציאתו מן המקוה, לפי שהיה מחליף הטלית קטן לכבוד שבת, ואף שנתחייב באשר יצר תחילה לפני טבילתו, ובברכת הציצית רק לאחר הטבילה כשלש הטלית קטן, מכל מקום היה מברך תחילה ברכת הציצית ולאחר מכן ברכת אשר יצר.

וטעמו ונימוקו עמו, לפי שברכת אשר יצר מוטלת עליו על זמן החיוב למפרע, ומתי שיברכנה יצא בזה ידי חובתו, משא"כ ברכת הציצית שהיא ברכת המצוה, ודינה להיאמר עובר לעשיית המצוה היינו קודם המצוה, נמצא שכל שיהיו שישתהה מלברך מפסיד מלברך על מה שלבש באותו הזמן, שאין ברכת המצוות מועילה לו אלא על המשך הלבשה, ולכך עדיף טפי להקדים ברכת הציצית לברכת אשר יצר.

וראה במשנ"ב (ז', ב') שהביא בשם המהרש"ל במי שנתחייב ברכת אשר יצר וברכה אחרונה, שיקדים לברך אשר יצר משום שהוא תדיר, ויל"ע אם אשר יצר נחשב כתדיר גם לגבי ברכת הציצית שמברכים פעם אחת ביום, או שמא כיון שעצם הלבשה של הציצית מחייבת כל רגע ברכה, אלא שכבר יצא ע"י מה שברך תחילה, משום כך ברכת הציצית תיחשב כתדירה לגבי ברכת אשר יצר.

ומצאתי בספר דעת נוטה (ציצית תש"ו ר"ג ואילך) שהביא בשם מרן הגרא"ל שטיינמן זצ"ל לדון משום האי טעמא את ברכת הציצית כתדירה לגבי אשר יצר, ונמצא בידינו טעם נוסף להקדים את ברכת הציצית.

ועוד דנו בזה (שם) להקדים ברכת הציצית לפי שהיא ברכה על קיום מצוה דאורייתא, והוא ע"פ דברי הגרעק"א (גליון השו"ע שם) שצידד שלא אמר המהרש"ל להקדים ברכת אשר יצר אלא לגבי ברכה אחרונה דרבנן, אבל אם היה חייב בברכת המזון שהוא מדאורייתא, יש להקדים ברכת המזון לאשר יצר. ולפי זה יש לדון בברכת ציצית שאף שהברכה עצמה מדרבנן, מ"מ כיון שהיא באה על מצוה דאורייתא, אפשר שיש בזה טעם נוסף להקדימה, ועיין.

⁷ ואף שכתב המשנ"ב (ח, ד') שבשעת עטיפה מכסה ראשו בטלית עד שיגיע עד פיו, ביאר רבינו שכיון שטעם עשיית דבר זה הוא כדי לצאת שיטת הסוברים דצריך עיטוף [כמבואר בשעה"צ שם אות י'], וכיון שכיום אין דרך עיטוף באופן זה אי"צ לעשות כן, [כמו שהוציא המשנ"ב מדעת הנוהגים למשוך הטלית על עצמן עד שמגיע הראש לחצי אורך הטלית, דזה אינו נקרא עטיפה. הכא נמי כיום גם עד שיגיע לפיו אינו בכלל עטיפה, ולכל היותר מתעטפים עד העינים]. ומטעם זה היה כבר החזון איש נוהג כך. [ועי' תוס' (מ"ק כ"א א' סוד"ה אלו) שכתבו שענין עטיפת הישמעלים מביא לידי שחוק, והיינו לכאוי משום שכבר לא נהגו כן בזמנם].

ויש שנקטו לעשות כן מעיקר הדין שלא לכסות את העינים בשעת העיטוף, עי' בספר עוד יוסף חי (בראשית אות י"א), ובקצות השולחן (ז', י"ד) שכתב דעיניו ופניו יהיו מגולין בשעת העיטוף. וראה מש"כ הגר"א בביאורו (או"ח ח', ג').

⁸ מתחילה היה רבינו נוהג להשליך ד' ציציותיו לאחוריו, כמו שכתב המשנ"ב (ח, ד'), ואף שבשער הציון תמה על שסותר דברי המג"א. וכך הנהיג אותו אביו הקה"י זצ"ל.

ו. אמר רבינו שהחזו"א תמה על האנשים שאין מקפידים על עיקר הדין שלא יגררו רצועות התפילין על הארץ. ומקפידים על המנהג שלא יגררו פתילי הציצית על הארץ⁹.

אולם אח"כ החל להשליך רק ב' ציציותיו שמימינו לצד שמאלו לאחוריו, מטעם שכתב השו"ע (או"ח ח', ד') שצריך שיהיה מסובב במצוות, והיה שתי ציציות לאחוריו ושתי ציציות לפניו, ובכה"ג שמשליך ב' ציציותיו לאחוריו נמצא שהוא מסובב במצוות כראוי. [ומהאי טעמא כתוב בכתר ראש (אות ו') שהגר"ח מוואלוז'ין לא היה אוזח בשעת ק"ש את ד' ציציותיו, אלא את שני הציציות שלפניו, שלא יפסיק מלהיות מסובב במצוות].

[והוסיף הגר"מ ערבה שליט"א: שראוי לציין עוד בזה, שהיה רבינו מקפיד שלא יהיו הציציות שבצדדיו צמודים זה לזה, אלא יהא ריוח גדול ביניהם, כדי שיהיו הציציות מדי' צדדים, שכך הוא נחשב כמסובב במצוות, שאל"כ הרי הם רק מבי' צדדיו. ואף העיר לי על זה].

ושוב החל רבינו לנהוג כמנהג החזו"א בזה והפסיק להשליכם לאחוריו כלל, וכמבואר גם במעש"ר להגר"א (אות ט"ו) שאי"צ להתעטף כעטיפת ישמעאלים כלל, וכמשנ"ת.

ולשאלת בנו הגר"א שליט"א שהיה נוהג ג"כ מתחילה להשליך ציציותיו לאחוריו, האם צריך התרת נדרים בכדי להפסיק את מה שנהג עד עכשיו. השיבו רבינו: שאין צריך להתיר מנהג זה, כיון שמתחילתו היה נוהג המנהג בטעות, וממילא אינו בכלל מנהג טוב שצריך התרה.

[וכיוצ"ב אמר רבינו לנכדו שנהג לשמוע משנה תורה בציבור בליל הושענא רבא, שאי"צ להתיר מנהג זה כדין התרת נדרי מצוה, כיון שהוא טעות, שיש איסור בדבר לדעת רבינו לקרוא מתוך ס"ת בציבור בלא ברכה, וכן נקטו עוד, ואכ"מ.

ומאידך העיד הגר"נ מלינובסקי שליט"א שסיפר לו רבינו שגיסו הגר"ש ברום זצ"ל שאל מהחזו"א בהיות ואביו נהג להוציא שבת כרבינו תם, האם מחוייב לשמור מנהג אביו בזה. והשיבו החזו"א שאין הלכה כר"ת, שהשיב עליו הגר"א בראיות שאין להשיב עליהן, ועל כן צריך התרת נדרים בגלל פסקו של השו"ע, ומועיל לו ההתרה בגלל פסקו של הגר"א.

ושאל הגר"ש את רבינו, האם אין בזה משום אל תטוש. והשיבו רבינו שכיון שזה לא מנהג אבותיו מדור דור, אלא שאביו החל לנהוג כן, אין בזה משום אל תטוש. ושאל הגר"ש מרבינו מכך שמנהג הישיבות להחמיר כר"ת במוצאי יום הכיפורים. והגיב לו רבינו, הלא שבת חמור מיוה"כ, ואין חוששים לכך בשבת, [כאומר שבאמת אין הסיבה שמאחרין משום שחוששין לר"ת].

וכן יעויין בספר דעת נוטה (ציצית עמ' קכ"ז) שמי שלבש ט"ק העשוי מצמר ובא לשנות לט"ק העשוי מכותנה, צריך התרת נדרים כיון שבא לשנות מדעה לדעה, ואף שאין נשאלין כלל על נדרי מצוה, כאן סומכין על הגר"א].

⁹ וביאר רבינו שטעם החילוק בין ציצית לתפילין, שלרצועות התפילין יש דין תשמישי קדושה, כמבואר בשו"ע (או"ח מ"ב, א') לעי"ש ובמשנ"ב, ואילו הטלית והציצית אינם חשובים אלא בכלל תשמישי מצוה, כמבואר בשו"ע (או"ח כ"א, א') וראה גם במשנ"ב (שם).

ואמנם שכתב השו"ע (או"ח כ"א, מד) לזוהר שלא יגרור ציציותיו, [ומקורו מספר האגור בשם הג' מרדכי]. ופי' המשנ"ב (שם, י"ח) משום ביזוי מצוה או שלא יפסלו ציציותיו. ובבאר היטב (שם, ה') הביא מספר מצת שמורים שהעלה שאינו ביזוי מצוה, אלא משום שלא יפסלו. ועי' במג"א (שם, א') שסייע לזה מכמה ראיות, וכתב לבסוף שאפשר שלא אמרו השו"ע אלא בשעת לבישה, שאז יש בזה ביזוי מצוה שנראה כמכבד את הבית עמהם.

- ז. בכריכת רצועות התפילין על הזרוע הפריד בין ג' הכריכות לד' הכריכות, כלומר שדרך תחילה ג' כריכות והפסיק, ושוב המשיך לכרוך את ד' הכריכות הנותרים¹⁰.
- ח. כשהיה נכנס לבית הכנסת להתפלל¹¹, הקפיד להיכנס בצד אחד ולצאת בצד שכנגדו¹². אמנם בזקנותו עשו לו ב' פתחים ברוח מזרח, ונכנס באחד ויצא בשני¹³.

ומצינו כבר לגדול וקדוש שתמה בזה, הלא הוא בספר מצות שמורים (להמגלה עמוקות) וז"ל, וכבר הפחידו דברים אלו את ההמון, וגם קצת מן הלומדים, עד שאם יראו בבית הכנסת ציצית נוגע בארץ, יחרדו כולם חרדה גדולה כאילו היה ספר תורה בארץ, וירוצו גדולים וקטנים להגביהו. ואם יראו רצועות התפילין נגרת בארץ אין חוששין, כאלו היתה רצועת הסנדל. ולא עוד אלא שרבים מעמי הארץ משליכין אותה לארץ בכוונה בחשבם שאין בכך כלום, ואין מוחה בידם, ונהפך הדבר ויהיה להפך. עכ"ל.

ויש לציין שגם מרן ראש הישיבה הגר"ג אדלשטיין שליט"א מרבה להזהיר על הרצועות של התפילין, שלא יגררו על הארץ מן הטעם הנ"ל.

¹⁰ ולפי עדות בני רבינו שליט"א כן הדריכם כשלימדם סדר הנחת התפילין. והוסיף הגר"י מקלב שליט"א: שכן נהג גם מרן הגראי"ל שטיינמן זצ"ל, אלא שהוא עשה להיפך, כרך תחילה ארבעה כריכות והפסיק מעט, ושוב המשיך לכרוך את שלשת הכריכות הנותרים.

וראיתי שמובא שכן כתוב בכוונות לחלק הז' כריכות ארבעה לחוד ושלשה לחוד, והמה אותיות ד"ג, והם כנגד ארבעה ספרים (בראשית שמות ויקרא דברים) ושלשה ספרים (שכידוע ספר במדבר מחולק לשלש ספרים, עיי' שבת קט"ז א'). וכך היה מנהג הרה"ק רבי מרדכי מהורנוסטפייל זיע"א, ויתכן שממנו הגיע המנהג לאביו של רבינו הקה"י, וממנו לרבינו. ובספר מנהגי מהרי"ו (שחרית ס"ק כ"ז) כתב, צריך לכוין בעת הכריכות, ד' כנגד ד' אותיות שבשם הוי"ה, וג' כהנגד ג' אותיות שבשם שקי, וממילא מה טוב להפסיק קצת בין הד' לג' כריכות. [ואולי זה היה טעמו של הגראי"ל הנ"ל].

¹¹ אבל כשהיה נכנס לצורך אחר, כגון כשנכנס לצורך סנדקאות בברית מילה וכדו', היה נכנס ויוצא מאותו הפתח. וגם בזקנותו כשהיה מגיע דרך הפתח שבין הגשר לבית הכנסת לסנדקאות וכיו"ב, היה נכנס ויוצא באותו פתח. שכך כתוב בגמ' ובשו"ע שהנכנס "להתפלל" עושהו קפנדריא. וכ"כ בספר מקור חיים (קנ"א, ה') שענין זה נאמר דווקא בתפילה, [שהיא העבודה בזה"ז בבית המקדש מעט, שאנו מקיימים ונשלמה פרים שפתינו]. והעירו ממה שכתב השו"ע (או"ח קמ"א, ז') דין זה גם לענין העולה לתורה, שעולה מצד אחד ויורד מצד שכנגדו, והביא המשנ"ב (שם, כ"ה) דאסמכוה אקרא דכתיב לא ישוב דרך השער אשר בא בו כי נכחו יצא, וכו'.

¹² ע"פ המבואר בגמ' (ברכות ס"ב ב') אמר רב הונא הנכנס לבית הכנסת להתפלל מותר לעשותו קפנדריא, שנאמר ובבא עם הארץ לפני ה' במועדים וגו'. וגרס הגר"א: "מצוה" לעשותו קפנדריא, שהרי מביא מקרא שכך היתה צורת ביאת ישראל בעזרה באופן זה, שהבא דרך שער צפון להשתחות, יצא דרך שער נגב. והבא דרך שער נגב, יצא דרך שער צפונה. וראה בלבוש (סי' קנ"א) דשייך זה אף בבית הכנסת. וכן פסק המשנ"ב (קנ"א, כ"א) עיי"ש.

¹³ העיר הגר"י מקלב שליט"א: שמצינו ג' טעמים בדין זה: א'. רש"י (יחזקאל מו, ט) פ"י הטעם שמצוה שיתראו

- ט. צידד שעדיף להיות מעשרה ראשונים, מאשר להרבות בשמיעת קדישים וקדושות¹⁴.
- י. צדקה הניתנת לפני התפילה משום "ואני בצדק אחזה פניך", היא דווקא לעניים¹⁵.

יפה יפה בעזרה. ב'. המשנ"ב (שם, כ"א) הביא מדברי הר"ן שהטעם כדי שיהא נראה כמחבב [את בית הכנסת]. ולכאור' לטעמו של רש"י אין מועיל מה שנכנס בפתח זה ויוצא באחר כשהם ברוח אחת, אמנם לטעמו של הר"ן משום חיוב, יש מקום לומר שגם בכה"ג נחשב כמחבב. אמנם ראה במחצה"ש (שם) שכתב שגם לדברי הר"ן החיוב הוא מה שהולך בכל בית הכנסת, וממילא נראה שלא יועיל ברוח אחת.

וטעם שלישי מצינו בדברי החסיד יעב"ץ (אבות א, ה) שהוא כדי שלא יהא לו הרגל בבית המקדש, שלא יהיה נראה בעיניו כקירות ביתו, וי"ל שלפי זה אף ברוח אחת מהני, שהעיקר שלא יצא בפתח שנכנס בו. ומי"מ יתכן שהיקל רבינו בזה בסוף ימיו מפני הדחק, [שקיצרו לו הדרך ע"י בניית גשר מביתו לבית הכנסת, וממילא הוכרח ליכנס ולצאת מצד אחד, אלא שמ"מ אמר שיעשו שני פתחים לבית הכנסת, כדי שיכנס בא' ויצא בב'. ולמדנו ממעשיו שגם אם אינו מתראה בכל בית הכנסת, יש ענין לעשותו קפנדריא, להיכנס בפתח א' ולצאת בפתח ב', ועיין].

ויש לציין דבר חידוש, שכשקבעו המזוזות בפתחים אלו, אמר רבינו שבפתח שקובע להיכנס בו לבית הכנסת יקבעו את המזוזה לימין בית הכנסת שהוא פתח בית הכנסת, ואילו בפתח שיוצא דרכו לביתו יקבעו את המזוזה לימין הגשר, כיון שפתח זה אינו נחשב פתח בית הכנסת אלא פתח בית שער לבית רבינו, וממילא דין קביעת המזוזה להיפך.

¹⁴ וביאר טעמו בזה, לפי שמעלת עשרה ראשונים נאמר בגמ' (ברכות מ"ז ב'), ומסתבר שעדיף לקיים מילי דגמ' מאשר להרויח דברים אחרים, אף שבודאי יש בהם ג"כ מעלה גדולה, כמבואר בשו"ע (או"ח כ"ו, א') שיש להשתדל לרוץ כדי לשמוע קדיש. [ועי' בשע"ת או"ח א', ר'].]

ובפרט לפי מש"כ רבינו בתשו' שמה שאחז"ל שעשרה ראשונים נוטלים שכר כנגד כולם, אינו הולך רק כלפי שכר התפילה, אלא גם על כל קדיש וקדושה שאומרים על סדר התפילה, וממילא המקפיד לבא מעשרה ראשונים ירויח גם כן ריבוי קדישים וקדושות. ועי'.

¹⁵ אף שבשו"ע (או"ח צ"ב, י') כתב בסתם טוב ליתן צדקה קודם תפילה, [מיהו בשו"ע (יו"ד רמ"ט, י"ד) כתב טוב ליתן פרוטה לעני קודם כל תפילה]. מי"מ רבינו דקדק שהכוונה לעני מלשון הגמ' (ביב י' א') רבי אלעזר יהיב פרוטה לעני והדר מצלי, אמר כתיב אני בצדק אחזה פניך. [שיח התורה ב"ב י.]. וכ"ה בלשון הרמב"ם (מתנו"ע י', ט"ו) גדולי החכמים היו נותנין פרוטה לעני קודם כל תפלה. [וראה בהליכות שלמה (תפילה פ"ב הע' 27) שלא כתב כן. ודבריו צ"ע].

ומש"כ רבינו (נדרך אמונה שם, נ"ג) דה"ה לקופה של צדקה, היינו ג"כ קופה המתחלקת לעניים. וכ"כ הגר"י בלוי זצ"ל בספרו צדקה ומשפט (פ"א הערה ד'). [ויש לדקדק בלשון רבינו, שמקורו מדברי הש"ך (יו"ד רמ"ט, י') שכתב בלשונו דכ"ש ליתן לקופה של צדקה עדיף טפי, ואילו רבינו לא כתב דעדיף טפי אלא דה"ה לקופה של צדקה, ומשמע דלא סבר דעדיף טפי ליתן לקופה מליתן לעני עצמו, ועיין].

וככלל רבינו סובר, שבכל מקום שנאמר ליתן "צדקה" היינו לעניים, לפי ששם צדקה נופל רק על נתינת ממון לעניים, כפי הנראה בדברי הגמ' (סוכה מ"ט ב') צדקה לעניים, גמילות חסדים בין לעניים בין לעשירים. וראה להלן לענין מעשר כספים ובמה שנתבאר שם בס"ד.

יא. בלעולם יהא אדם לא היה אומר את כל הפסוק שמע ישראל¹⁶, אלא היה אומר ואומרים פעמיים בכל יום שמע ישראל, או פעמיים בכל יום ד' אלקינו ד' אחד¹⁷..

יב. ביום שאין אומרים תחנון, לא אמר ג"כ את הוידוי שאחר אמירת הקרבנות¹⁸.

¹⁶ כמשי"כ במעש"ר להגר"א (אות י"א) עיי"ש. וראה בב"י (או"ח סי' מ"ו) שכתב כיו"ב כשם הרא"ה והרמב"ן. והטעם כדי שלא יצא בזה ידי חובת קריאת שמע, להסוברים שמצות ק"ש דאורייתא יוצא כבר בפסוק ראשון של שמע, ויפסיד מלצאת חובת קריאת שמע במקומה ובברכותיה. ולא היה רוצה לסמוך על כך שיכוין שלא לצאת בזה יד"ח מצות קריאת שמע, [אולי מפני שחשש שלפעמים ישכח מלכוין כך. וראה בב"י (סי' תקפ"ט) שהביא דעת הרא"ה שאפילו במכוין שלא לצאת יוצא יד"ח].

ולענין החושש שיאחר זמן קריאת שמע אם יאמרנה במקומה על סדר התפילה, אמר רבינו ששמע מהחזון איש שיתכן שזה שייך לברירה, ומאחר דקיי"ל שאין ברירה בדאורייתא אפשר שלא יצא בקריאה של עכשיו אם יתנה עליה. ולכך יש להתנות באופן זה, שיאמר שאם זה שייך לברירה איני רוצה לעשות התנאי, ורצוני לצאת בקריאה של עכשיו, אבל אם אינו שייך לברירה ואפשר לעשות תנאי, הריני מתנה שאם בשעת התפילה לא יעבור זמן קריאת שמע, איני רוצה לצאת בקריאה של עכשיו, ואם לאו אני יוצא בשל עכשיו.

ומיהו ראה בגליון הגרעק"א על השו"ע (או"ח סוף סי' מ"ו) שכתב שאם ירא שמא יעבור זמן קריאת שמע, יכוין בקריאה זו משום תנאי, ומשמע שסובר שאין לחשוש שמא תנאי זה שייך לברירה, עיי"ש.

¹⁷ ופעם א' (שנת תש"ע) כשהוציאו רבי מרדכי אריאל שליט"א בברכות השחר בהושענא רבא ובשבועות שהיה רבינו ניעור בהם כל הלילה, ביקשו להוציאו אף בלעולם יהא אדם עד בא"י המקדש שמו ברבים, ואמר לו מתחילה שלא יאמר את כל הפסוק של שמע ישראל.

והיה יוצא ממנו את כל ברכות השחר, אף שיש בהם ברכות שגם הניעור יכול לאמרם, לא היה אומרם בעצמו, ואמר רבינו שהמנהג לשמוע את כל הברכות ממי שישן, [וכאמור בשנה א' ביקש להוציאו אף בברכת לעולם יהא אדם, ואמר רבינו שכתוב וישכם ויאמר וכו', ואם לא ישן איך יאמר וישכם ויאמר. ומ"מ לשנים אחרות לא ביקש זאת, ואמר בעצמו ברכת לעולם יהא אדם].

¹⁸ היינו שלא אמר: אם נתחייבתי חטאת וכו'. ויש בדבר חידוש שהרי כשאדם מביא קרבן, אף אם הוא ביום שאין אומרים תחנון, הוא מתודה על קרבנו, וראה ברמ"א (קל"א, ה') שכתב שאם חלה ברית מילה בתענית ציבור אומרים וידוי ואין אומרים תחנון. מ"מ סבר רבינו שבימים אלו בקריאת הקרבנות אינו אומר הוידוי. וראה בארחות חיים להרא"ש (יום השבת אות כ"א) שכתב שלא יתודה לפני מיטתו בימים שאסורים בהספד ותענית.

ואף שהמשנ"ב (רפ"ח, ז') כתב שהמתענה בשבת תענית חלום מותר לו להתוודות, חילק רבינו בין הדברים דשאני המתענה בשבת שהוא מחוייב להתענות ביום זה דווקא, על כן בכלל ההיתר להתענות גם הותר לו להתוודות. משא"כ באמירת הקרבנות הלא אין זה זמן הקבוע לחטאתו, על כן לא יתודה ביום זה. [ראה דעת נוטה א', עמ' ל"ד].

- יג. האוחז באמצע פסוקי דזמרה והציבור קורין ק"ש, יאמר פסוק ראשון של שמע ובשכמל"ו¹⁹. ואם אוחז בברכות קריאת שמע, ישים ידו על עיניו כאומר עמהם²⁰.
- יד. השיב שאין ראוי ליסע ל"לפלנד", כיון שיש בו ספיקות לענין זמני ק"ש ותפילה²¹.
- טו. היה רבינו אומר את התיבות א-ל מלך נאמן שלפני קריאת שמע, לפי שחשש שמא יקדימונו הש"ץ²², או שמא לא ישמע כראוי מן הש"ץ²³.

¹⁹ כ"כ רבינו בשונה הלכות (ס"ה, ט). ואף שהמשנ"ב (ס"ה, י) לא הזכיר אלא שיאמר פסוק ראשון, ולא הוסיף עמו בשכמל"ו, וגם מקורו של המשנ"ב שהוא בספר דרך החיים, גם שם כתב בלשונו פסוק ראשון, ולא הוסיף בשכמל"ו.

מ"מ הכריח כן רבינו ממה שהזכיר המשנ"ב קודם לכן, לענין מי שקרא ק"ש ונכנס לביהכ"נ שיקרא עמהם פסוק ראשון ובשכמל"ו, ודעת הגר"א שיקרא עמהם כל קריאת שמע. ואחרי זה הוסיף המשנ"ב שאם אוחז בפסוקי דזמרה אין להחמיר יותר מפסוק ראשון, משמע שכוונתו לדעה הראשונה שהביא קודם לכן, והוא שפסוק ראשון היינו גם בשכמל"ו. ואין לחוש שאמירת פסוק זה תיחשב לו כהפסק, דכיון שהוא שבת, הרי זה מענינו של פסוד"ז, וממילא אינו הפסק. [וכ"כ הגר"ש וואזנר זצ"ל בשבט הלוי (ח"י י"ז, ו) ע"י"ש].

והעיר הבה"ח אברהם ז. הורוויץ נ"י: שבספר מטה אפרים (תק"י, מ) כתב שהאוחז באמצע פסוקי דזמרה ביה"כ, והציבור הגיע לקריאת שמע, יפסיק ויאמר עמהם שמע ישראל ובשכמל"ו בקול רם. ובאלף למטה שם כתב שרק ביה"כ צ"ל עמהם גם בשכמל"ו, אבל בשאר ימות השנה אינו אומר בשכמל"ו, שהרי אם לא אמרו אינו מעכב, נמצא שאינו מכלל קבלת עול מלכות שמים, כמו בפסוק ראשון.

²⁰ במשנ"ב (ס"ה, י"א) כתב שיאמר התיבות שהוא אומר בניגון שהציבור אומרים בו קריאת שמע. והוסיף רבינו שכיון שכיום הציבור כולו נוהג ליתן את היד על העינים בשעת קריאת פסוק ראשון, אם לא ישים גם הוא את ידו, לא יראה בכך כמי שקורא עמהם. וכ"כ בספר כף החיים (ס"ה, ז).

²¹ וראה בקריינא דאיגרתא (מהדו"ח אגרת שמי"א) שהביא הקה"י כיו"ב בשם החזו"א, שאיש מהימן סיפר לו שתי"ח אחד רצה לנסוע לאיזה צורך למדינת "פינלנד", ושאל את מרן החזו"ן איש כיצד יתנהג עם קריאת שמע ותפילה, ואמר לו שלא יסע לשם, [וראה מש"כ רבינו בצד גליון ספר מעשה איש (ח"יב עמ' ק) בזה]. וצוין שם לעיין בשע"ת (א"ח שד"מ, א) שהביא בשם המור וקציעה באותם שנוסעים תחת קוטב שהיום מתאריך חודש וב' חדשים ויש ששה חדשים, יש למנות ו' ימים של כ"ד שעות שוות שלנו לענין שמירת השבת, וע"י.

²² ואף שי"א שיכול לשמוע ד' אלקיכם אמת מהש"ץ, גם אם נמצא באמצע קריאת שמע [עי' שע"ת ס"א, ב], מ"מ אביו הקה"י הסתפק בזה, ועל כן העדיף רבינו לומר בעצמו קל מלך נאמן. וגם בלא"ה יש לחוש שמא תוך כדי דיבורו יאמר הש"ץ ד' אלקיכם אמת.

²³ וכך היה נוהג גם החזו"ן איש. ופעם שכח רבינו לומר א-ל מלך נאמן, וקם ממקומו והתקרב לעבר החזו"ן כדי שישמע ממנו היטב את אמירת "ד' אלקיכם אמת".

טז. בק"ש לא נישק את פתילי הציצית²⁴, רק היה מניח על העיניים²⁵.

יז. היה מתבונן מעט לפני שמתחיל תפילת שמונה עשרה²⁶.

יח. לשאלת בנו הגר"ש מה לכיין באלקי אברהם וכו'. השיבו: לכיין שהקב"ה ייחד שמו ומלכותו על אבותינו אברהם²⁷ וכו'..

²⁴ משום חשש הפסק באמצע קריאת שמע, [וכן מתבאר מדברי רבינו בארחות ישר סוף ערך תפילה אות כ"ב]. וכמנהג הגר"א המובא במעשה רב (סי' ל"ט), ויש שביארו שם שהיה טעמו משום הפסק, עיי"ש. ויש לציין שגם המשנ"ב לא הביא מנהג זה לנשק את הציצית באמירת תיבות ציצית. אמנם מצאנוהו באחרונים ע"י בספר כף החיים (כ"ד, י"ח) בשם החסד לאלפים, וכי"ב נמצא בערוך השולחן. וכ"כ בקיצור שו"ע (י"ז, ז).

והעיד רבינו שגם החזון איש לא נישק ציציותיו, וביאר רבינו שהיה טעמו לזה משום הפסק. ונשאל רבינו מה בין נישוק הציצית דהוי הפסק, לראיית הציצית ונתינתם על עיניו דלא הוי הפסק, והשיב: שמעשה שאינו מפריע את הדיבור אינו הפסק, אבל נישוק שהוא דבר המעכב את הדיבור, יש לחוש בו להפסק.

וילה"ס בכוונת הרמ"א (או"ח כ"ד, ד') שכתב נוהגים קצת לנשק הציצית בשעה שרואה בס. אם הכוונה כשרואה אותם בשעת קריאת שמע, והיינו כשאומר וראיתם אותו, או בעלמא שלא בשעת ק"ש. ומלשונו בדרכי משה נראה שכוונתו לנשקם בשעת ראייה כשאומר וראיתם אותו. וכ"ה בפירוש בחי אדם (א', י"א).

וראה בשלה"ק [הובא במשנ"ב תע"ז, ח'] שיש בני עליה שמנשקין את המצות והמרור, וכל המצוות בעת מצוותן, וכן הסוכה בכניסתם וביציאתם, וכן ארבעה מינים שבלולב, והכל לחבב המצוה. ופירש שלומד כן מדברי הרמ"א הללו בנישוק הציצית משום חיבוב מצוה.

²⁵ כמנהג שכתב הרא"ש בהל' ציצית, והובא בשו"ע (או"ח כ"ד, ד') וכתב על זה שהוא מנהג יפה משום חיבוב מצוה. ובמשנ"ב (שם, ז') הביא בשם הקדמונים שכל המעביר ציצית על עיניו כשקורא פרשת ציצית, יהא מובטח שלא יבא לידי סימוי עינים. ואמר הגר"ש שליט"א שהיה רבינו מעבירם על עיניו בכל פרשת ציצית, וכמדוקדק בדברי המשנ"ב הנ"ל שכתב כשקורא "פרשת ציצית", ולא כתב כשאומר "וראיתם אותו".

והעידו על החזו"א שלא היה מעביר הציציות על עיניו רק הסתכל בהם, [מעש"א ח"א עמ' קכ"ו]. ואמר רבינו שמה שלא העביר הציציות על עיניו, כיון שאינו כתוב בגמ'. ובשו"ת הריב"ש (סי' תפ"ו) הובא מנהג זה להסתכל בציצית בשעה שאומר וראיתם, ולא הוזכר שם לנשק או להעביר על עיניו. וכ"כ ביסוד ושורש העבודה (שער המזרח פ"ו) עיי"ש.

²⁶ והיה מכופף אגודל ידו בפיתת היד בתפילת י"ח, כמש"כ המשנ"ב (צ"ח, ו') בשם הרמ"ק. וכיון שזה לצורך הכוונה בתפילת שמונה עשרה, אין בזה סרך הפסק. והעיד בנו הגר"ש שליט"א שהיה מניח ראשו על הקיר לפני תפילת שמונה עשרה, בכדי להסיר המחשבות הזרות, כמבואר בשו"ע (או"ח צ"ח, א'). [ראה בהקדמת דעת נוטה במדבר].

²⁷ וראה בספר דעת נוטה (ח"א תפילה תש"ו קס"ה) שהביאו, שהשיב רבינו לכיין בזה שקיבלו עליהם מלכותו.

יט. רגיל רבינו לומר בשם החזון איש שאם לא כיון בברכת אבות²⁸, מועיל לכיון בסוף הברכה את כל הברכה²⁹..

כ. אמר רבינו שמי ששכח לפסוע ג' פסיעות אחר שמונה עשרה וזו ממקומו³⁰, יפסע כשנזכר מהמקום שהוא עומד שם³¹, אבל אם הסיח דעתו מן התפילה לגמרי, שוב

²⁸ ומענין לענין, נשאל רבינו על מש"כ (דברים י"ח, ח') לבד ממכריו על האבות, והרי אחז"ל (ברכות ט"ז ב') שאין קורין אבות אלא לשלשה. והשיב דהאבות שאני מאבות, כמו שמצינו עוד פעם א' בלבד בתורה שנאמר האבות, אצל בני מנשה (במדבר ל"ו, א') ויקרבו ראשי האבות למשפחת בני גלעד בן מכיר בן מנשה וכו'.

²⁹ וכך כתב רבינו בתשוב' : שמעתי מהחזון איש שאם לא כיון בברכה ראשונה, כל זמן שלא התחיל ברכה שניה, די שיכוין בלב כל הברכה ומועיל. וכן בפסוק ראשון של שמע. עכ"ל. והיינו שיכול לכיון גם אחר האמירה מה שאמר, וכל זמן שלא התחיל בברכה הבאה, עומד הוא בברכה הקודמת, ולכך יכול להשלים כוונתה.

ומובא שאמר טעם הדבר שזה בכלל הדרך, שאומר תחילה ואח"כ מתבונן ומחשב מה שאמר, [ארחות רבינו ח"א עמ' קי"ב]. [ואמר בנו הגרי"ש שליט"א שכמדומה שאמר שטעם זה הוא מועיל בכל הברכות, ולא רק בברכת אבות ופסוק ראשון דקריאת שמע, אלא שהכוונה בהם לעיכובא].

אמנם העיר רבינו (בגליון הוראות החזו"א) שבמשנ"ב (ק"א, ד') בשם החיי אדם נראה דלא סבר כן, ועיי"ש בביאור"ל בשם הרשב"א, וצ"ע. ועי' עוד מה שהביא בזה רבינו בספרו שיח השדה (ח"ג, ברכות י"ג ב').

והנה בחידושו של החזו"א יש שני דברים, הא' שמועיל מחשבת כוונה לאחר אמירת המילים, ושכל זמן שלא פתח בברכה שלאחריה הוא נחשב כעומד בברכה שלפניה. ולכאוי יש להביא סמך לחידוש זה שכל זמן שלא התחיל ברכה שניה נחשב כעומד בברכה הראשונה, מהמבואר בשו"ע (או"ח קי"ד, ו') שאם לא אמר מוריד הגשם בימות הגשמים ונזכר אחר שסיים הברכה קודם שהתחיל אתה קדוש, אומר משיב הרוח ומוריד הגשם במקומו. וכיו"ב כתב השו"ע (או"ח קי"ד, ה') שאם לא שאל מטר בימות הגשמים, ונזכר אחר שחתם שומע תפילה קודם שהתחיל רצה, אומר ותן טל ומטר ואח"כ רצה. והיינו שכל זמן שלא התחיל ברכה הבאה, עדיין הוא עומד בברכה הקודמת לה, ויכול להשלים אמירת מוריד הגשם ואמירת ותן טל ומטר שחיסר בה.

וכיו"ב עי' במשנ"ב (קפ"ח ביאור"ל ד"ה עד שהתחיל) לענין הזכרת שבת ומועד בברכת המזון. ועי' עוד ראייה כיו"ב שהביא מרן הגר"א שטיינמן זצ"ל בספרו אילת השחר (שמות ג', ט"ו) לענין הזכרת יעלה ויבא בתפילה.

³⁰ הוכיח רבינו שהליכה ממקומו אינה מבטלת את ענין ג' הפסיעות, ממה שהשי"ץ עושה ג' הפסיעות על שמו"ע שבקול רם רק אחר קדיש תתקבל (כמבואר במשנ"ב קכ"ג, י"ח), שזה אחרי עקירה ממקומו לנפילת אפים, ובפרט בימי ב' וה' שנעקר ממקומו לגמרי, בכך שמוליך את ספר התורה לבימה, ורק לאחר מכן פוסע, ואם עקירה ממקומו מבטלת את ענין הג' פסיעות לאחוריו, היה לו לשי"ץ לעשות ג' הפסיעות של אחר שמו"ע קודם לכן.

³¹ דכיון שלא פסע אינו נחשב שנפטר מהמלך (כמבואר במשנ"ב קכ"ב, ה', וראה שם צ"ח, ג'. ק"ב, ג'), וממילא יכול ליפטר כן במקומו שהוא עומד שם, שבכל מקום שהוא נמצא הרי הוא כעומד לפני המלך, כל זמן שלא פסע.

לא יפסע כלל³².

כא. המאריך בתפילתו וסיים באמצע חזרת הש"ץ, אף שצריך לשמוע שאר חזרת הש"ץ, מ"מ אינו צריך לעמוד³³.

כב. לא היה עונה ברוך הוא וברוך שמו על ברכות הש"ץ³⁴.

³² שאם הסיח דעתו מן התפילה הרי זה כבר נחשב הפסק גמור ועוקרו מן התפילה, וממילא הוי כמי שנפטר כבר מן המלך שלא בדרך כבוד בפסיעת ג' פסיעות לאחוריו, ומשום כך לא יועיל לפסוע כעת אחרי שכבר נפטר מן המלך. [נראה בספר דעת נוטה תפילה תש"י רל"ב רל"ג].

וממשי"כ המשנ"ב (קכ"ג, י"ח) בשם האחרונים, שאין לשליח ציבור לדבר ביני וביני בשיחה שלא מענייני תפילה, כי הקדיש חוזר על התפילה. הוסיף רבינו, שלפי זה יהא אסור לו אף ללמוד עד אחרי קדיש תתקבל, שלא יהא הפסק בין התפילה לג' הפסיעות. [נראה בספר דעת נוטה תפילה תש"י רפ"ג רפ"ד].

³³ שטעם העמידה בשעת חזרת הש"ץ, משום שהוא כאילו הוא מתפלל והמתפלל צריך לעמוד, (כמבואר במשנ"ב קכ"ד, כ') וכיון שלא שמע את תחילת חזרת הש"ץ בדברים המעכבים את התפילה, שוב אינו נחשב כאילו הוא מתפלל, ועל כן אי"צ לעמוד.

ומ"מ ישמע את המשך חזרת הש"ץ לפי שיש בדבר מצוה, שכ"כ החזון איש (אוי"ח קל"ז, ה' ד"ה נראה) שאף מי שלא שמע כל חזרת הש"ץ, אם שמע דברים שיש בהם שבח או בקשות יש לו מצוה, [ועי' במשנ"ב (קכ"ד, ל"א) ועוד דמשמע ג"כ כך]. וביאר רבינו שאין כוונתו שיש בדבר מצוה בעלמא ולא חיוב, אלא שכיון שיש בו מצוה ממילא יש בו חיוב, ומ"מ אינו נחשב כמתפלל כמשנ"ת. [נראה דעת נוטה תפילה תש"י רפ"ו רצ"ה. ועי' בספר מנחת שלמה (ח"ב ד, ט"ו) ובספר חוט שני (הלי יו"ט עמ' ש"ל)].

³⁴ ראה בשו"ע (אוי"ח קכ"ד, ה') שכתב, שעל כל ברכה שאדם שומע בכל מקום, אומר ברוך הוא וברוך שמו. ומקורו מהטור שכתב ששמע כן מאביו הרא"ש, שאמר זאת ע"פ דברי הגמ' (יומא ל"ז, א') שאמר משה רבינו לישראל: בשעה שאני מזכיר שמו של הקב"ה, אתם הבו גודל, עי"ש.

אמנם הביא המשנ"ב (קכ"ד, כ"א) שאם שמע ברכה שחייב בה ומתכוין לצאת אותה, אין לענות ברוך הוא וברוך שמו, שהרי הוא שומע כעונה ואם יענה יהיה הפסק באמצע הברכה, ולכך היוצא מן הש"ץ חובת התפילה לא יענה ב"ה וב"ש, אלא אמן לחוד שרק הוא שייך לתפילה [כמבואר במשנ"ב (קכ"ד, ג'). ובשעה"צ אות כ'] עי"ש.

ומעתה כיון שתיקנו חזרת הש"ץ להוציא חובת תפילה את מי שאינו יודע להתפלל, נמצא שעליו שלא לומר ב"ה וב"ש. לכך יש מקום לומר שאף אלו שכבר יצאו ידי חובתם, לא יאמרו ברוך הוא וברוך שמו. וכן נהג החזון איש (דינים והנהגות ד', כ"ח). מיהו ממה שהביא השו"ע הלכה זו בהלי' חזרת הש"ץ, משמע שדעתו לענות וכמנהג העולם, וצ"ע.

וראה במעש"ר (אות מ"ג) שהגרי"א נהג שלא לומר ב"ה וב"ש בחזרת הש"ץ. אלא שכמה טעמים נאמרו בדבריו, בשו"ת פאת שדך (סי' י"ט) כתב לבאר דעתו ע"פ מש"כ הרמ"ק, שע"פ דברי הזה"ק אין לענות ב"ה וב"ש בחזרת הש"ץ, כי יש לשמוע תפילתו כדין המכוין לצאת תפילת שמונה עשרה, כי גדולה מעלת החזרה ממעלת

כג. א' נסע לחו"ל לאבילות אביו, והיה אחרי ז' מרחשון בתוך ימי התקופה שעדיין אומרים בחו"ל ותן ברכה, ושלח לשאול לרבנו מה לומר. והשיבו בשם אביו הקה"י שלא יתפלל לפני העמוד אף בימי השבעה³⁵, ובתפילת לחש יאמר בשומע תפילה "ותן טל ומטר במקומות הצריכים"³⁶..

כד. בעת עצירת גשמים לא היה אומר רבינו ועננו בורא עולם³⁷. וי"א שבתפילת לחש אמרה, אולם אמר שהש"י לא יאמר תפילה זו³⁸..

כה. אחרי שמחת תורה היה אומר תשעים³⁹ פעמים משיב הרוח ומוריד הגשם. ולא היה

התפילה בלחש. ותלמידו הגר"ש משקלוב זצ"ל ביאר טעמו ע"פ כוונות הקבלה, הובא בסידור הגר"א (עמ' תקכ"ד) עי"ש. אמנם בנוסח המעש"ר שלפנינו כתב טעמו, משום שהש"י אינו ממתיך עד שתכלה מפי העם, ומפסיד הברכה.

³⁵ כיון שחזרת הש"י הוא בשביל הציבור, וכיון שהציבור צריכים לומר ותן ברכה, היה הדין נותן שיאמר בזה ותן ברכה, וכיון שהוא בן א"י הצריך לומר ותן טל ומטר כדבסמוך, לכן לא יתפלל לפני העמוד חזרת הש"י כלל. [ורבו בזה הדעות בין הפוסקים, עי' ברכ"י (ק"י, ח') יו"ט שני כהלכתו (י', הערה כ"ו) בשם הגרשז"א, מנחת יצחק (י', ט'), ועוד].

והוסיף הרש"פ שטיינברג שליט"א: כמו כן שמעתי ששאלוהו בן חו"ל הנמצא בא"י בחוה"מ סוכות, ובא"י אין אומרים במוסף ספיקי היום, ורבינו השיבו שלא יגש לעמוד ביארציט, אא"כ יעבור לגור בא"י.

³⁶ ודלא כהמשנ"ב (ק"י, ה') שכתב שכשדעתו לחזור בתוך שנה שואל כמקומו [שהוא דר], ואם לאו שואל כמקום שהוא שם, ועי"ש עוד בהמשך דבריו. וראה בקריינא דאגרתא (אגרת שט). וכ"כ רבינו בהג"ה בכתבי קה"י החדשים (ברכות ס"א). והעיד רבינו שהחזו"א צידד לומר ג"כ כדעת הקה"י בזה, ועי' בספר הזכרונות מש"כ בזה.

³⁷ שכן הורה החזון איש בזמנו, [והחזו"א הורה שלא לומר אפילו ביחיד], וביאר החזו"א טעמו שמה שהטור (או"ח ס"י תקע"ט) מביא תפילה זו לאומרה בתענית גשמים כשמוסיפים שש ברכות וכו', ולפי שהיום אין מתענים על עצירת גשמים, שהפסד זה אינו בכלל פיקוח נפש שהרי אפשר להביא חיטים מחו"ל, אין לומר תפילה זו.

³⁸ לפי שי"ל דמ"מ הוי בכלל צרת יחיד ולא כצרת הציבור. לכך בתפילת לחש רשאי להוסיף בקשה אפילו במקום צורך קצת, משא"כ בתקנת חזרת הש"י בעינן שתהא צרה גדולה של הציבור, בשביל להזכירה בחזרה.

³⁹ כדברי השו"ע (או"ח קי"ד, ט') שכתב לומר תשעים פעם. והביא המשנ"ב (שם, מ"א) בשם החת"ס (או"ח ס"י כ') לומר מאה ואחד פעמים. ושמעתי מאחות רבינו הרבנית ברזם תחי' שאמר להם אביהם הקה"י לומר מאה ואחד פעמים.

עושה כן לענין ותן טל ומטר. וכן אחר יו"ט א' דפסח לא היה מרגיל עצמו צ' פעמים באמירת השינויים⁴⁰..

כו. בנפילת אפים שחרית היה מכסה פניו עם הטלית ביד ימין⁴¹, ובמנחה היה מכסה עם שרוול הבגד⁴² ביד שמאל.

כז. לא היה אומר בנפילת אפים את הפסוק: "ויאמר דוד אל גד וכו' נפלה נא ביד ד"⁴³.

⁴⁰ וביאר טעמו לבנו הגר"ש שליט"א ששאר השינויים חוץ ממשיב הרוח ומוריד הגשם הם לעיכובא, וכיון שראה שמצוי שגם אחר אמירת תשעים פעם, אומר כהרגלו הישן, אלא שבכל אופן הדבר נכנס ע"י כך לגדר ספק, ולכך הדין הוא שאינו חוזר משום ספק ברכות, לכך אינו רוצה להכניס את עצמו למצב של ספק, שהרי עלול להפסיד מלצאת ידי חובתו במה שלא יחזור.

משא"כ לענין הרגל השינוי מאמירת מוריד הטל לאמירת משיב הרוח ומוריד הגשם, הרי גם אם יטעה ויאמר כהרגלו מוריד הטל בימות הגשמים, בדיעבד יצא ידי חובה ואין דינו לחזור מחמת כן, לכן אדרבא טוב וראוי להרגיל את עצמו לומר משיב הרוח ומוריד הגשם כמו שהוא כראוי מעיקר הדין, ואין לחוש שמא יטעה ויאמר כהרגלו.

⁴¹ שלא היה מטה ראשו על יד שמאל משום כבוד התפילין שעליה, וכמבואר בדברי הרמ"א (או"ח קל"א, א') עיי"ש.

ואף שמנהג הגר"א ליפול על יד שמאל אף בשחרית, אף שהיה עליה התפילין של יד. כפי שמובא במעשה רב (אות ב'), והביאו שכן כתב הלבוש וכן נהג האריז"ל. רבינו לא נהג בזה כהגר"א, אלא כמו שנהג החזו"א שהיה מטה בשחרית על יד ימין, [דינים והנהגות ד', ל"ו]. [ואין ראיה שסברו בזה דלא כהגר"א, לפי שכבר כתב המשנ"ב (קל"א, ו') שאפילו להגר"א אם מתפלל במקום שנוהגין להטות על יד ימין, אסור לשנות משום לא תתגודדו].

⁴² כמבואר בלשון המשנ"ב (קל"א, ג') שלא נהגו ליפול על פניהם ממש, אלא בהטיית הראש וכיסוי הפנים בלבד, ונוהגים לכסות הפנים בבגד, ולא די הכיסוי הנעשה על ידי היד שנופל פניו עליה, לפי שהיד והפנים גוף אחד ואין הגוף מכסה את עצמו. [ואם ימשיך על ידו את שרוול הבגד, יהא בזה ג"כ בכדי לכסות פניו]. ועי' גם בביאור"ל (ד"ה להטות).

וכתב רבינו בחיי (במדבר ט"ז, כ"ב) שטעם דין זה, לפי שהוא מתכסיסי התפילה, שכיסוי הפנים הוא מדרכי הענוה והבושה. [נראה עוד שני טעמים במהדורת דרשו שם. מיהו ממש"כ המשנ"ב שאין מועיל לכסות הפנים ע"י היד, מוכח דלא סבר להנך טעמי להלכה, עיי"ש ותבין].

⁴³ כן הוא במנהגי הגר"א שבספר מעשה רב (אות מ"ט), והביאו שכן כתב האריז"ל ז"ל. וטעם הדבר לפי שהדבר עלול לעורר דינים, והוא כעין פתיחת פה לשטן. וכן מרן הגר"א זצ"ל לא היה אומר זאת. ובאמת שהמשנ"ב (קל"א, ח') ג"כ כתב כן שבמדינות אלו נוהגין לומר "רחום וחנון וכו'", ולא הזכיר כלל לומר "ויאמר דוד אל גד".

וכשהיה אומר רחום וחנון "חטאתי" לפניך, היה מכה על לבו⁴⁴..

כח. מוהל שהזמינוהו למול גר, אמר רבינו שמסתבר שיש לומר תחנון בתפילה שמתפלל בה המוהל קודם המילה⁴⁵.

כט. חתן ביום חופתו אינו פוטר את הציבור מלומר תחנון, ואפילו הוא עצמו אומר תחנון, עד החתונה ממש⁴⁶.

ל. יש לחתן בימי השבע ברכות לבא לבית הכנסת, אף שיפטור את הציבור מלומר

⁴⁴ ומצינו שכן כתב החוות יאיר בספרו מקור חיים (קל"א, ו'), וראה בספר דרך ישרה (פ"ז ס"ד) שכן היה נוהג הגר"ש דבליצקי זצ"ל, ואמר שראה בצעירותו שהיו נוהגים כן בירושלים. [והעידו שהנהגת ראש הישיבה מרן הגר"ג אדלשטיין שליט"א שעומד בתחילת התחנון ומכה על ליבו בחטאתי, ואחר כך מתיישב להמשך אמירת התחנון. והיינו דס"ל דאמירת רחום וחנון חטאתי לפניך, הוי בכלל וידוי שדינו במעומד, ועיין].

והנה בתפילת מנחה הדבר אפשרי יותר, שהרי מטה ראשו על יד שמאלו ומכה על לבו בימינו. אבל בתפילת שחרית שמטה ראשו על יד ימינו מפני התפילין שביד שמאלו, ואעפ"כ היטה רבינו זרועו הימנית והכה על לבו, כשראשו כפוף ואינו נשען על ידו.

⁴⁵ כ"כ בספר שיח התורה (תש"ו קל"א). וטעם הדבר דדווקא בברית של בן ישראל שיש חיוב והכרח למולו, לכך הוי המוהל מקושר כבר בשחרית לברית, שאמור למול קרוב לודאי בו ביום. אבל מילת גר שאין עליו חיוב, ועדיין יכול הגוי לחזור בו מלהתגייר ולמול, אין מתחיל הקשר בין המוהל למילה אלא בשעת מעשה המילה ממש. [וכ"כ באשי ישראל (פכ"ה הערה צ"ב) בשם הגרשז"א זצ"ל].

והגר"י זילברשטיין שליט"א כתב לדון שלכאוי אפילו אחר מילת הגר לא יהיו פטורים מתחנון, לפי שעדיין לא טבל, ולא נשלמה גירותו עד שימול ויטבול, ועי' מש"כ בזה (עלינו לשבח שמות בסוה"ס תש"ו י"ט). וראה בספר הליכות שלמה (תפילה עמ' קל"ז) שצידד הגרש"ז איערבאך זצ"ל שאין מילת גר פוטרת מתחנון, שאחז"ל קשים גרים לישראל וכו'. והגר"נ קרליץ זצ"ל נסתפק בזה, עי' בספר הליכות שני (עמ' רל"ז).

⁴⁶ כן נראה מדקדוק לשון המשנ"ב (קל"א, כ"א) דהיינו משעה שנכנס לחופה אבל מקודם לזה אומרים, [אלא שהביא מהשולחן שלמה להקל אף בשחרית, וכתב שכן משמע קצת מהגר"א]. והעיד א' ששאלו ביום חתונתו אם לא לומר תחנון, ואמר לו רבינו בחיך: "אולי תברח לפני החתונה", והיינו שאין בדבר חיוב והכרח גמור, ועל כן אמר לו לומר תחנון. ואמר רבינו: שכך אמר לו החזון איש ביום חופתו!

והמעשה שהיה הוא, שיום חופתו של רבינו היה ביום האחרון של השבע ברכות של החברותא שלו הגאון רבי בערל ויינטרויב זצ"ל, ושניהם התפללו יחד בביהכנ"ס אצל החזון איש, ושליח הציבור החל לומר קדיש ולא אמר תחנון, החזון איש חשב שהיה זה עקב יום חופתו של רבינו, ואמר שזה אינו סיבה שלא לומר תחנון כיון שהחתן יכול להתחרט, ואמרו לו שלא אמרו תחנון עקב השתתפות החתן רבי דוב ויינטרויב, ונחה דעתו.

תחנון⁴⁷.

לא. כשהתינוק צהוב אף שיש חשש שלא ימולו אותו היום, אמר רבינו שלא לומר תחנון בתפילה עם האב, שספק תחנון להקל⁴⁸. אא"כ נוטה הדבר יותר שלא ימולו היום.

לב. היה ניחא לרבינו שהבעל יעשה פתיחת הארון (כל פעם שמזדמן) משעה שאשתו נכנסה לחודש התשיעי⁴⁹.

לג. כשהיה עובר הספר תורה בבית הכנסת, היה חובקה בידיו ומנשקה בפיו⁵⁰.

⁴⁷ אף שהמשנ"ב (קל"א, כ"ו) כתב שטוב ליזהר שלא יכנס החתן לבית הכנסת כל שבעת ימי המשתה, כיון שנמנעין לומר תחנון עבורו. מ"מ אמר רבינו שאין המנהג כן, ולא חוששים לביטול אמירת תחנון מן הציבור. [וכן היה נוהג החזו"א כמובא בארחות רבינו].

⁴⁸ אולי למד כן ממש"כ הבאר היטב (קל"א, י"ג) לענין נפילת אפים בבית שהתינוק שם, וסיים דנראה להקל כיון שנפילת אפיים רשות. ובשערי תשובה (שם, י"ד) הביא מהב"י יוסף בשם מהר"י מולכו שאם יש ספק אם נופלים על פניהם לא יפלו מספק. וראה עוד בשעה"צ (שם, ט"ו) שהביא מחלוקת בתחנון וכתב דבנפילת אפיים שומעין להקל.

אמנם יל"ע ממה שמצינו במשנ"ב (קלא, י"ז) שבבין השמשות של לילה נוהגין ליפול, אף שבליילה אין נופלין על פניהם, הרי שאין מקילים בזה מספק. ואולי יש בכה"ג חזקת חיוב. [ואף שרבים נהגו שלא ליפול על פניהם בבין השמשות, הוא משום חשש סכנה שכתב הב"י על הנופל בלילה דהוי כמקצץ בנטיעות רח"ל, כמבואר בספר הליכות שלמה (י"ג, ד') ובספר תפילה כהלכתה (י"ח, ד') עיי"ש, ואינו ענין לשאר ספיקות שבתחנון. וראוי לציין שבשם רבינו הובא שאמר שלא לומר תחנון אחרי השקיעה, ואולי הוא מטעמו הנ"ל שספק תחנון להקל, או משום חשש סכנה כנ"ל].

⁴⁹ ראה מקור לזה בספר עבודת הקודש להחיד"א, והובא בכף החיים (קל"ד, י"ב), ודעת רבינו שיפתח כמה שיוכל. אמנם דעת הגרי"ש אלישיב זצ"ל שלקיומה של סגולה זו די בפתיחה אחת של הארון קודש. [מפי האיש עמי ר"ל].

⁵⁰ ראה בספר חמדת ימים (עניני שב"ק פ"ב) עיקר גדול לחבק הספר תורה בשתי זרועותיו, ולנשקו נשיקין דרחימו, ולא כמו הנוהגים ליגע ביד ולנשוק היד, כי זה מנהג בורות. [ופעם שאל א' את רבינו על נתינת היד על הס"ת ומנשק ידו, והשיבו: "סאיז נישט קיין טעם"]. ובספר תורת חיים כתב שהמנהג הוא שגם הגדולים מנשקים את ספר התורה כשמעבירים לפניהם, ומלויים אותו מעט.

הערת הגר"י מקלב שליט"א: שמעתי מרבינו שמן הדין אף שאפשר לנשק הס"ת ע"י שמושיט הציצית להס"ת ומנשק מקום מגעו, מ"מ אפשר שאינו כבוד הס"ת וראוי שינשק בפיו, עכ"ד. ובספר מעשה איש הביא מרשימות הגרש"פ שטיינברג זצ"ל שפעם אירע שאחד התלמידים נישק לס"ת ע"י שנגע עם הטלית בספר, ואמר לו החזו"א תיכף שזה לא כבוד התורה [משום שזה גאוה] עכ"ד.

לד. כשנכנס לבית הכנסת ועבר ליד ארון הנביאים, היה מנשק את פרוכת הארון..

לה. אם קראוהו לתורה בשם חיים, היה מתקן ואומר את שמו המלא שמריהו יוסף חיים⁵¹.

לו. היציאה הראשונה של האשה מביתה אחר לידה⁵², יהיה לבית הכנסת לשמוע קדיש

או קדושה⁵³..

לז. ובנוסף לכך תקפיד האשה לענות על אמירת ברכו, משום שהוא כהודאה⁵⁴..

⁵¹ היינו שיש קפידא לקרותו לתורה בשמו, ובפרט לפי דעתו שכמה שמות הוי שם אחד, נמצא שקראוהו בשם אחר. ואף שלא היה מקפיד בזה במילי דעלמא, והרי היה חותם על מכתבו וכדו' בשם חיים לחוד, מ"מ בקריאה לתורה הקפיד בזה. [והעידו שהגר"נ קרליץ זצ"ל לא היה מעיר על כך, כשקראו לו לתורה בשם "ניסים" לחוד, אף שהיה שמו "שמריהו יוסף ניסים"].

ואפשר עוד שהוא ע"ד דברי החזון איש (אגרות ח"ב אגרת פ"ז) ששם האדם נקבע בקריאתו לתורה בבית הכנסת בפרהסיא, ומדקדקין לכתוב בגט דקדוק שם המגרש לפי דקדוק שמו שנקרא בו לתורה, ואם יש לו שם מובהק שבו עולה לספר תורה אותו שם הוא העיקר וכו'. [וגדולה מזו ראה בדינים והנהגות (ה, י) שהעיר החזון איש למי שנקרא בתורה שיקרא בשמו ובשם אביו. ובספר מעשה האיש כתוב מרשימות הגרש"פ שטיינברג זצ"ל, ששאל החזו"א בכגון זה שקראוהו בלא שם אביו, וכי הוא שתוקי שאין יודעין מה שם אביו].

וראה בשו"ת אבני נזר (חז"מ סי' ק"ג) שמחה טובא ביד החפצים לשנות מנהג אבותינו, ולקרוא את העולה לתורה בשמו ללא שם אביו וכיו"ב.

אמנם מן הענין לציין, שבתנאים של רבינו כתבו את שמו בשם "חיים" לחוד, אבל בכתובה נכתבו כל השמות, ראה בזה בספר ארחות רבינו (עמ' ער"ה) כל המעשה.

⁵² ביקשו מרבינו ברכה לילדת בשבת, ואמר "שבת היא מלזעוק ורפואה קרובה לבא". ושאלוהו וכי לידה זה ענין של רפואה, והלא כן הוא דרכו וטבעו של עולם. והשיב ע"פ דברי הגמ' (בי"ק צ"ב א') ארבעה באשה ש"ז, לידה, קטנים, ופי טבעת. וכמו שעל יציאת קטנים ופי טבעת מברכים **רופא** כל בשר, כמו כן על כל דבר הצריך שיצא מן הגוף, צריך רפואה, ולידה בכלל זה.

[וראה במשנ"ב (רפ"ח, כ"ח) בשם המ"א שמברכין את המקשה לילד דבכלל מסוכנת היא, וכן יולדת בשבוע הראשון, עיי"ש. ומבואר בגמ' דאבריה מתפרקין, וחשיבא חולה לענין יום הכיפורים].

⁵³ ואמר רבינו שזה הוא מנהג קדום, שזו תהיה יציאתה הראשונה מביתה, ואמר רבינו שיש להקדים לצאת לבית הכנסת, כדי שאפי' לברית מילה של התינוק לא תצא היולדת מבלי לצאת תחילה לבית הכנסת.

⁵⁴ היינו ברכו של העולה לתורה, או ברכו שבתפילת שחרית או מעריב. ומקור מנהג זה נמצא בא"ר (רי"ט, ה') וז"ל, מצאתי בתורת חיים (סנהדרין צ"ד א') דכשאומר ברכו את ה' הוה ליה נמי כהודאה, דכתיב הודו לה' ברכו שמו, וביוולדת יכולין הבעל כשאומר ברכו שנותן הודאה בשביל אשתו, והיא תענה על ברכתו.

לח. אמר, אצלינו שלא נהגו הנשים לברך ברכת הגומל אחר לידה, אפילו אם ילדה בניתוח⁵⁵, לא תברך⁵⁶..

לט. אמנם אירע פעם שהיתה האשה בסכנה גדולה⁵⁷, ואמר בשם אביו שבכה"ג יש לאשה לברך הגומל⁵⁸..

מ. הקפיד שלא לדרוש אצל הרופאים מה מין העובר, אם זכר או נקבה⁵⁹.

ובדרך כלל הבעל מקבל עלייה בכגון זה. אבל אמר רבינו שאין דבר זה מעכב, כיון שהעיקר הוא שתענה האשה ברכו. ועי' בביאור הלכה (קלו, ד"ה בשבת) שמנאו בכלל חיובי העליות, שיש חיוב ליתן לבעל עלייה אם אשתו הולכת לבית הכנסת, עיי"ש. ועי' בשונה הלכות (קל"ו, י"א י"ב).

והיה אומר רבינו שיש לבעל לעלות לתורה אחרי ארבעים יום לזכר ושמונים יום לנקבה, שהוא במקום קרבן לידה. כמבואר בביאור⁶⁰ (קל"ו ד"ה בשבת). שיש להעלותו אף אם אין האשה הולכת לבית הכנסת, לפי שזהו במקום קרבן לידה שלה. וסבר רבינו שמהאי טעמא אף אם כבר קיבל הבעל עלייה קודם לכן כשהלכה אשתו לביהכ"ס אחר הלידה, יש לו חיוב חדש עתה בהגיע זמן קרבנה לעלות לתורה, ואינם ענין זה לזה. ועי' בשונה הלכות (קל"ו, י"א).

⁵⁵ מן הענין להביא מה שנשאל רבינו בחולה שהרופאים קבעו שיש צורך של פיקוח נפש לנתחו, והחולה מתנגד לניתוח, האם אפשר לכופו על הדבר. והשיב רבינו שיש ללמוד זאת ממה ששינו בתוספתא (שקלים א' ב') משל לאחד שעלתה לו מכה ברגלו, והיה הרופא **כופתו** ומחתך בבשרו בשביל לרפאותו.

⁵⁶ ונימק טעמו שכיון שהטעם שאין האשה מברכת הגומל אחרי לידה, הוא משום צניעות אף שיש בלידה סכנה, כמבואר במשנ"ב (רי"ט ג') דלא אורח ארעא לאשה. ממילא מה לי ילדה בדרך כל האדם מה לי ילדה בדרך ניתוח. וראה בארחות רבינו (ח"א עמ' צ"א) שכן הורה החזון איש. כמו כן לא נהגו בבית רבינו שיברך הבעל ברכת הגומל עבור אשתו, אף שבמשנ"ב (רי"ט י"ז) הביא מנהג כזה, עיי"ש.

⁵⁷ רבינו היה רגילו לומר לילדיו, להתפלל בזמן העיבור את התפילות שניסח החיד"א המכוונות לחודש השלישי של העיבור, ולחודש התשיעי, וכשיושבת על המשבר, כמובא הכל בספרו.

⁵⁸ ובכה"ג האשה בעצמה בירכה ולא הבעל. ונעשה הדבר בבית כשנתכנסו עשרה אנשים למנין ערבית במוצש"ק וכדו'.

⁵⁹ וציין למה שאחז"ל במדרש (קה"ר י"א, ס"ה) ז' דברים **מכוסים** מבני אדם.... ומה בעיבורה של אשה. ועי' בפ"י יפה תואר שם שביאר שהכל הוא לטובת האדם שלא ידע.

ואף שכיום אפשר לידע בבדיקות, כבר הביאו חז"ל (איכה רבה א', י"ט) ברבי יהושע שמצא תינוק אחד ובידו כלי מכוסה, אמר לו מה בידך מכוסה בכלי זה, אמר אילו בעית אימא דתדע מה דאית עמי לא הות אמרה לי כסיתיה וכו', א"ר יהושע מימי לא נצחני אדם אלא תינוק וכו'. [ובשו"ת משנה הלכות (ט"ו, קי"ח) האריך בזה].

מא. כשהיו מת'יעצים עמו בענין שם⁶⁰ הילד לפני שנולד, לא היה עונה עד שיוולד⁶¹..

מב. וכן לא רצה ליתן שם לתינוק לפני הברית, אפילו כשהיה התינוק חולה⁶².

⁶⁰ וכידוע שהיה רבינו מיוחד בבחינת השמות, מכל עניניהם המוזכרים בגמ' בראשונים ובאחרונים, ואין כאן המקום לפרט בענין זה, ומ"מ נביא גרגיר אחד בענין זה המראה על רוחב בקיאותו וידיעותיו של רבינו, הן בהעלאת הקושיא והתמיהה והן בתירוץ ופירוק הקושיא.

רבינו תמה על כך שהוזכרו במשנה ובגמ' שם **מנחם** לתנאים ואמוראים, והלא שם זה הוזכר בתנ"ך על אדם אחד בלבד, והוא "מנחם בן גד"י" שמלך על ישראל עשר שנים, ונאמר עליו (מלכים ב' ט"ו, י"ח) ויעש הרע בעיני ה' לא סר מעל חטאות ירבעם בן נבט אשר החטיא את ישראל כל ימיו. וכיון שכך איך נקראו בשמו, והלא אחז"ל (יומא ל"ח ב') עה"פ "ושם רשעים ירקב", אר"א רקביבות תעלה בשמותן, דלא מסקינן בשמייהו. וכיו"ב דקדקו התוס' בכ"ד (שבת י"ב ב', כתובות ק"ד ב').

ותי' רבינו שמצינו במדרש אבכיר [והובא גם בספר הישר] שאביו של נח קרא לו מנחם, לאמור זה ינחמנו וכו', רק מתושלח ציוה לו שלא יפרסם את שמו, שלא יזיקוהו הרשעים בכשפיהם, לכך אמר לכולם ששמו נח. נמצא ששם מנחם כבר נקרא בו צדיק, ועל שם זה נקראו התנאים והאמוראים. ע"כ. [מיהו ראה בברכי יוסף (יו"ד סי' רס"ה) בשם המבי"ט שלא ראוי לקרוא על שמות שהיו קודם אברהם אבינו, ואכמ"ל].

ובזה י"ל גם מה שאמרו בגמ' (סנהדרין צ"ח ב') יש אומרים ששמו של משיח מנחם בן חזקיה, שנאמר כי רחק ממני מנחם משיב נפשי. וכן בירושלמי (ברכות ב', ד') לחד מ"ד שמו של מלך המשיח מנחם. ואיך יקרא המשיח בשמו של רשע, ולהנ"ל י"ל שנקרא מנחם כשמו של נח ע"ש זה ינחמנו וכו'.

⁶¹ אולי יתבאר ע"פ דברי הגמ' (ברכות ז' ב') מנא לן דשמא גרים, אמר רבי אליעזר דאמר קרא לכו חזו מפעלות ה' אשר שם שמות בארץ, אל תקרי שמות, אלא שמות. וכתב האריז"ל שהשם שקורא האב לבנו, הקב"ה מזמינו בפיו כי זה שמו שיש לו בקדושה. ושמא זה שייך רק אחר שכבר נולד הבן, אבל לפני זה אין את ההזמנה משמים לקרותו בשמו הראוי לו. [וראה בפרקי דר' אליעזר (פרק ל"א) ששה נקראו בשמותן עד שלא נולדו]. וגם על שאר ענינים הנצרכים לאחר הלידה, לא היה מרוצה רבינו שידברו בכך לפני הלידה.

⁶² שיש שרצו ליתן שם כדי להזכירו בתפילה בשמו, ומיאן בזה רבינו. והביא מדברי בעלי התוס' והרוקח (בראשית עמ' צ"ב) עה"פ ויברך אותם ויקרא את שמם, רמז שביום ברכת המילה, צריך לקרא שם הנער, [שכל זמן שלא נימול לא הושלם]. עוד הביאו מסידור הר"ש מגרמייזא (אות קי"ט) שכתב מקור הדבר, ממה ששינה הקב"ה שמו של אברהם מאברם בזמן המילה, כמו שנראה במקרא.

ומה שכתוב (בראשית כ"א, ג' ד') ויקרא אברהם את שם בנו וכו' וימל אברהם את יצחק בנו. אין הכוונה שקרא את שמו לפני המילה, אלא שקרא את שם בנו בשעה שקיים וימל את יצחק בנו, ובדרך פרושי קא מפרש. ומצאתי בספר בית אלקים להמבי"ט (שער היסודות פרק מ"ז) שפי' מה שאמר הכתוב ויקרא אברהם את שם בנו וגו' ואח"כ וימל אברהם את יצחק בנו וגו', להורות כי קראו יצחק מיד כשנולד, לקיים מצות האל ית' שאמר לו וקראת שמו יצחק, ולא המתין לקראו בשעת המילה, כדי שלא יראה כי קריאת השם היה טפל למילה, אלא בקריאת השם היה מקיים מצות האל ית' כמו במילה. ולדבריו נמי ניחא שאין מזה סתירה לקרוא את השם בשעת המילה דווקא.

מג. נשאל רבינו אם ניתן לספר תינוק לפני ג' שנים, והוכיח שמותר⁶³.

מד. בהפטרות משפטים אחר סיום פל"ד חוזרים לשני פסוקים אחרונים שבפל"ג, כדי לסיים בדבר טוב. ואמר רבינו שהדבר נקבע בזמן שהיו קורין הפטרה⁶⁴ מתוך ספרים, אבל למנהגינו לקרוא מתוך נביא כשר, אין לעשות כן⁶⁵. ומ"מ לא שינה

ופעם הי' מישהו שמאיזה טעם קרא לבנו שם לפני הברית, אמר לו רבינו שאין לשם זה משמעות כעת, ובברית תוכל לקרוא לו שם אחר. וראה בפרקי דרבי אליעזר (פרק מ"ז) שמשה רבינו נקרא בברית מילה בשם יקותיאל או טוב עי"ש. אף ששם משה ניתן לו הרבה זמן אחר מכן, שהצפינוהו בתיבה אחר ג' חודשים ומצאתו בתיה. והעיר הרש"פ שטיינברג שליט"א: שנראה מהמקרא שמשה רבינו קרא לבנו גרשם כשהיה אצל יתרו, קודם מילתו שהיה בדרך כשחזר למצרים. מיהו ראה ברמב"ן שם שהכוונה לענין אליעזר וכו', ומדבריו נראה להיפך שקראת שם היא בזמן המילה, עי"ש.

אמנם מצינו שהחזון איש הורה לקרוא שם לתינוק שהיה חולה טובא מלידתו, כדי שיוכל להתפלל עליו ולהזכירו בשמו, [ראה בספר מעשה האיש עמ' ס"ד]. וכן כתב הגר"ב זילבר זצ"ל בתשו' אז נדברו (חי"ג סי' ע"ג) והביא מעשי רב בזה מכמה גדולים וצדיקים.

⁶³ כן הוכיח רבינו מגמ' (מו"ק י"ד א') קטן הנולד במועד מותר לגלח במועד וכו'. הרי שלא חששו מלספר את התינוק אפילו סמוך ללידתו. ואמר רבינו אצלינו לא נהגו לחכות מלספר ילד עד גיל שלש, וזה מנהג ירושלים. [וראה באגרו"כ סי' רכ"א].

⁶⁴ נשאל רבינו על הנוסח שאנו אומרים בברכת ההפטרות, ודבר א' מדבריק לא ישוב ריקס, כי קל מלך נאמן ורחמן אתה, מה ענין רחמנות לכאן. והשיב ע"פ דברי הרמב"ם (יטוה"ת י"ד) שרק נבואה לטובה אינה חוזרת, אבל נבואה לרעה יכולה לחזור. לענין זה אמרו שדבר א' מדבריק לא ישוב ריקס, כי קל מלך נאמן ורחמן, היינו דווקא בדבר שיש בו רחמים שהיא נבואה לטובה לא ישוב ריקס.

⁶⁵ הנה מקור המנהג לזה הוא כבר מהקדמונים כהלבוש והאבודרהם. והעיר רבינו שלמנהגינו שאנו קורין הפטרה מתוך נביא כשר, אסור לדלג באופן כזה, שזהו בכלל האמור בגמ' (יומא ע"א) שלא ידלג מסוף הספר לתחילתו, כלומר שאין לדלג בנביא למפרע, וכנראה מדברי המשנ"ב (קמ"ד, ו') ועי' מגן אברהם (רפ"ד, א'), ועי' מש"כ רבינו בטעמא דקרא סו"פ משפטים.

וכבר נתעורר בזה הרש"ש (יומא שם), וכתב לסייע מזה לדעת הכס"מ (תפילה י"ב, י"ג) הסובר שבאותו נביא מותר לדלג למפרע, וסיים הרש"ש בדבריו שכן אנו נוהגין בהפטרות משפטים. אמנם כאמור רבינו חושש לשיטות החולקים על הכס"מ, וסברי שאפילו באותו נביא אין לדלג למפרע.

[ונראה מדבריהם שמה שמדלגים למפרע פסוק א' וחוזרים על שלפניו, כמו שמצינו בהפטרות שבת ראש חודש, ובהפטרות שבת הגדול, ובמגילת איכה ועוד, אינו בכלל האיסור לדלג למפרע, ורק מהפטרות משפטים קשיא להו, ויש שביארו חילוק הדבר, דבכל המקומות הללו הם בסוף נביא (ישעי, מלאכי וסוף תרי עשר), איכה), וכיון שבלא"ה א"א להמשיך שרי לדלג למפרע, אבל בהפטרות משפטים שאינו סוף נביא, וצ"ע. ואולי כשחזר פסוק אחד למפרע, הוי בכלל חד ענינא דרשאי לדלג כמבואר במשנ"ב].

המנהג⁶⁶.

מה. כשהביאו ס"ת לביתו כגון לכתובת אותיות, אם היה הס"ת גמור⁶⁷ היה קם מפניה ומנשקה, ואם לא היה הס"ת גמור לא היה קם ולא היה מנשק⁶⁸.

מו. הקפיד מאד בכבוד הספרים⁶⁹, היה רגיל בדרך הילוכו ליישר את הספרים הן בביתו

⁶⁶ כיון שהעולם הורגלו במנהג זה, לדלג גם בהפטרות משפטים אף כשקורין ההפטרות מתוך נביא כשר. וראה בקונטרס מנהגי בית הכנסת לדרמן (פרק ד') שנראה שרבינו עזר לאביו הקה"י ענין זה שלכאוי יש לשנות מן המנהג, ואמר לו אביו שאף שהדבר נכון, מ"מ יש להשאירו כך, כיון שקשה לשנות מנהג העולם.

⁶⁷ היינו בכגון שהיו האותיות כבר עשויות, והיה עליו רק ליתן דיו בתוך עובי האותיות. ובכה"ג היה עומד ומנשק, לפי שכבר יש עליו שם ספר תורה דהוי ספר תורה כשר, וכלפיו נאמר דין כיבוד ספר תורה, וכמו שאמרו בגמ' (קדושין ל"ג, ב') מפני לומדיה עומדין מפניה לא כ"ש. ונפסק בשו"ע (יו"ד רפ"ב, ב').

⁶⁸ דכיון שעדיין לא נגמרה כתיבת הספר תורה, אין לו דין ספר תורה והוי כחומש בעלמא, שכתב הרמ"א (שם) שלפני חומשים שלנו אין צריכים לעמוד. ואף שהביא בשם הרשב"א (שו"ת א', קמ"ד) שיש מחמירין, לא נהגו כן.

וראה שם שכתב שחומשים העשויים בגלילה דינן כס"ת ממש, אלא שאין קורין בהם מפני כבוד הציבור (גיטין ס' א'), ומעתה הלא ס"ת שאינו גמור הוי כחומשים העשויים בגלילה, [נראה במשנ"ב (קמ"ג, ל"א) דכל החומשים יחד בגלילה עדיפי מחומש א' לבדו], ואעפ"כ סבר רבינו להלכה שא"צ לעמוד לכבודה, וכמו שכתב הב"י (יו"ד רפ"ב) שנהגו העולם שלא לעמוד בפניהם, ומעולם לא נשמע פוצה פה לערער בדבר.

ולענין עמידה מפני ס"ת פסול, בספר נזר החיים (עמ' קס"ט) הביא תשו' רבינו שאין דין עמידה בפני ס"ת פסול, ומנהג העולם לעמוד. וכ"כ בערוך השולחן (יו"ד רפ"ב, ד') שא"צ לעמוד בפני ס"ת פסול. מיהו בנודע ביהודה (קמא יו"ד ע"א) כתב שכיון שמתקנים אותו קדושתו עליו, ע"ש. [נראה בארחות רבינו ח"ב עמ' ש"ח].

וראה בספר אילת השחר (זבחים ס"ב א') שהוכיח מדין נפגמה המזבח שמביאין בול של מלח לסתום הפגם, אף שהמזבח נפסל ואינו כשר בכך, הרי שיש דין כבוד גם במזבח פסול, ומזה יש ללמוד שיש דין כבוד גם בס"ת פסול. [ועי' בספר דעת נוטה (תפילין עמ' תכ"ט) שהשיב רבינו שעל נפילת תפילין פסולות א"צ להתענות ויתן משהו לצדקה, וכן השיב רבינו על נפילת תפילין עם התיק שלהן, כיון שיש דעות שהתיק חוצץ].

⁶⁹ רבינו היה משתמש עם כובעו לכסות את הספר בזמן שהוצרך לצאת, ונשאל על כך אם מותר ליתן כובע על ספר, והשיב בדרך צחות ממש"כ בגמ' (סנהדרין מ"ח א') כפה שהוא טמא מדרס ונתנתו לספר טהור. אמנם לא היתה כוונתו להוכיח משם האי דינא, שהרי שם מדובר שהוא מייחדה מעתה לספר ובודאי שזה מותר, שהרי ייעשה לתשמישי הספר, אלא דפשיטא ליה לרבינו שמותר ליתן הכובע על הספר, כיון שהוא לכבוד הספר לבלתי השאירו מגולה.

נשאל רבינו בספרים העומדים במדף, האם מותר לדחוק ספר בין הספרים כדי לעשות ריוח ביניהם ולהכניסו בו, או שמא זה בזיון הספר שמשמש בו כדי לעשות ריוח. והשיב להתיר והוכיח כן ממשנה (בכורות כ"ד ב') השוחט את הבכור עושה מקום בקופץ מכאן ומכאן ותולש את השיער, ופרש"י שמפנה את השיער ע"י

הן בבית הכנסת, וכדי ראות עיניו⁷⁰..

מז. הקפיד שלא לישב כשגבו לכיוון הספרים⁷¹, וכשהיה בבית אחרים והגישו לו כסא לישב כשמאחוריו הספרים, היה מצדד הכסא שלא יהא גבו לספרים..

מח. נשאל רבינו במי שהוציא ספר מספריית ביהמ"ד, ולאחר שהשתמש בו נטלו חברו להשתמש בו. והשיב שעל השני מוטל החיוב להחזירו לארון הספרים⁷².

הקופיץ, [ואף שדחו שם תני לקופיץ ולא עם הקופיץ הוא משום קושיא אחרת], ומוכח שאין זה בכלל איסור עבודה ותשמיש בקופיץ של ההקדש, כיון שזה הכשר לצורך השחיטה, והכא נמי כיון שהשימוש בספר הוא לצורך הספר עצמו, שיהא לו מקום בארון.

וגדולה מזו ראה במשנ"ב (קני"ד, ל"א) שהתיר להשתמש עם ספר לצורך ספר אחר, כגון להגביה הספר שמשמש בו, [מיהו בסי' שט"ו סק"ל הביא שנחלקו בזה כשאינו לומד בשניהם], וכמו כן התיר בשעת הדחק להגן ע"י ספר מן השמש הזורחת על הספר שלומד בו.

⁷⁰ בספר פלא יועץ (ערך ספר) כתב, חייב אדם להנעים ספריו ולנערם מעפרותיהם כפעם בפעם, ולנהוג בהם כבוד גדול לאחזים בדרך כבוד, וליישבם היטב על מקומם, ושלא לנהוג בפניהם מנהג בזיון ח"ו, כי המבזה אותם דבר ה' בזה ח"ו כי הם חשובים בגדי המלך, וכל המכבד את התורה גופו מכובד, והיא הנותנת שיזכה לכתרה של תורה... כללא דמילתא כל המרבה בכבוד הספרים לכבוד שמים, כבודו מתרבה.

ואמר לי בנו הגראי"ש שליט"א שהיה רבינו לרגיל לספר את המובא על הרשב"ץ שהיה דרכו לכבד הספרים ולנקותם מידי יום במפה של משי, וזכה שספרו לא ייאכל ע"י רימה ומילבין וכיו"ב, והיה רבינו מוציא מהארון ספר תשב"ץ ישן ומראה איך נאכל סביב הגליון, ואל הכתב לא הגיע.

⁷¹ הנה המשנ"ב (קמ"ז, כ"ט) כתב האי דינא לענין ספר תורה, שיזהר אוחז הספר להתרחק קצת מן הצד, כדי שלא יחזיק הספר אחורי הקוראים בתורה. וראה עוד במשנ"ב (ק"י, י"ד) שאסור לישב אחוריו נגד ההיכל דגנאי הוא.

אבל יל"ע מהיכ"ת שבשאר ספרים ג"כ יש לזהר בזה, ומדוע אינו דומה לענין העמידה מפניהם והנישוק, שכתבנו לעיל בשם רבינו שנקט שאין דינם כדין ספר תורה. ואולי שאני ספרים שנתקדשו בכך שכבר למדו בהם, מס"ת שאינו גמור ועדיין לא קראו בו ולא למדו ממנו.

וסיפר רבינו שהי' בביתם מיטה שעמדה סמוך למדפי ספרים, ואמר החזו"א לאמו שיזהרו לא לישון עם הגב לצד הספרים, (ארחות רבינו ח"ג עמ' קס"ג). והוסיף רבינו שזה דווקא אם שוכב בצד הקיר הסמוך לספרים, אבל אם שוכב בקיר שכנגד אין קפידא בכך, שאי"ז ניכר כמי שמפנה את גבו לספרים.

⁷² כן הוכיח רבינו מדברי הגמ' (ב"ק נ"א א') בור של שני שותפין עבר עליו הראשון ולא כסהו, כיון שהניחו לשני להשתמש בו, השני ולא כיסהו, השני חייב. הרי שחיוב הכיסוי עבר מן הראשון לשני, כיון שנשתמש בבור. והוא הדין בעניננו, חיוב החזרת הספר עבר מהראשון לשני, כיון שנשתמש בספר באחרונה.

מט. אמר לגנוז סימניה של ספר קודש כדין תשמישי קדושה⁷³. וכן עט המיוחדת לכתובת דברי תורה⁷⁴.

וסובר רבינו ששימוש בספר בבית הכנסת מחייב החזרת הספר למקומו, וידוע מכתב אביו הקה"י בענין מי שאינו מחזיר הספר למקומו, הרי זה מדרך אכזריות וכו', וכיון שהשימוש מחייב את החזרת הספר, יש לדון באופן הנ"ל שנשתמשו בו שנים על מי מוטל חיוב ההחזרה, ולענין זה הוכיח מהגמ' שנפקע מהראשון ומוטל על השני, ע"י.

⁷³ ולכך אמר רבינו, את הסימניה שלי איני מייחד לספרים, כדי שלא יצטרך גניזה, כי לפעמים בטעות זורקים את זה לאשפה, ולכך עדיף שלא לייחדה מלכתחילה לדברי תורה. כמבואר בגמ' (ר"ה י"ח ב) שהיו כותבים ע"ג השטרות בשנת כך וכך ליוחנן כהן גדול לקל עליון, וכששמעו חכמים בדבר אמרו, למחר זה פורע את חובו ונמצא שטר מוטל באשפה, וביטלו, ואותו היום עשאוהו יום טוב.

וילדיו זוכרים מילדותם שהיה לו איזה דף שהגיע בדואר מביט"ו, והשתמש בו שנים רבות כסימניה לספר המשנה ברורה עד שהתבלה, ואז הניחו בסוף הספר לגניזה, מאחר שהשתמש בו באופן קבוע. ואח"כ היה נזהר מלהשתמש בדפים המשמשים לסימניה באופן קבוע כנ"ל.

והנה תשמיש קדושה היינו מה שמשמש לצורך הקדושה כגון תיק הספר וכיו"ב, ומצינו עוד תשמיש אם הוא נעשה לכבוד הקדושה, [ע"י במשנ"ב (קנ"ד ט"י י"ד)]. ויל"ע לפי זה מדוע סימניה תיחשב כתשמיש קדושה, ואולי מאחר שבאה לצורך הלימוד עצמו מחמת כן כבר הוי תשמיש קדושה, וכ"ש הוא מתשמיש לספר הלימוד שהוא תשמיש קדושה.

⁷⁴ לבני בית רבינו לא ידוע שהיה לרבנו בעצמו עט מיוחד לדברי תורה. אמנם בספר ארחות רבינו (ח"א ע"י שמ"ח) כתב שהקה"י אמר לו, שיש לו עט המיוחד לדברי תורה וכו', ע"י"ש. וגם לבני משפחתו הקרובים של הקה"י לא ידוע שהיה לו עט מיוחד לדברי תורה, ואולי חשש כעבור זמן לגניזה ושוב לא ייחד עט לדברי תורה.

וסבר רבינו שאין לחלק מחמת כך שהעט נעשה לשימוש האדם, ולא לשימוש הספר. דהן אמת שאינו לשימוש הספר, מ"מ כיון שהוא משמש לו ללימוד התורה, לכך הוי תשמיש קדושה כדרך שכתבנו לעיל. וכנראה דעתו שגם כשהעט נתרוקן מהדיו שבתוכו, הוי תשמיש קדושה מה ששימש גוף העט לכתובת חידושי תורה.

אמנם עט שאינו מיוחד לדברי תורה, אינו נחשב כתשמיש קדושה אף שכותב בו לפעמים, דגדר עט כזה הוא שמשמש את האדם במה שהוא נצרך, ופעמים הוא נצרך לכתוב חידושי תורה, מ"מ אין ייחוד לשימוש זה, ודמי לארגז שנעשה לשמירת הספר ולא לכבוד וכיו"ב, שאין בו דין תשמישי קדושה, ע"י במשנ"ב שם.

הוספת הגר"י מקלב שליט"א: שמעתי מרבינו שאביו בעל הקה"י הקפיד שלא להניח עט שיש בו ברזל על גבי הספר, מטעם דכתיב לא תניף עליהם ברזל, ואף שכותבין בו על גליון הספר, עד כמה שאפשר ראוי לזהר. וע"י בערוה"ש נ"י"ד רמ"ו, ל"ח) שאין כדאי לכתוב ס"ת בנוצת ברזל, דהתורה מארכת ימים והברזל מקצר, והוסיף שם דאף בחידושי תורה נכון לבלי לכתוב בקנה ברזל מטעם זה, עכ"ד. [וע"י בזה בדעת נוטה ציצית הערה 453].

הוספת הגר"י כהן שליט"א: יש להוסיף בזה ענין דומה, מה שדנו האם יש קדושה באצבע המשמשת לבעל הקורא להראות את מקום קריאת התורה. והורה רבינו הגר"י זילברשטיין שליט"א שאין להשתמש באצבע זו המשמשת לקריאה בתורה, לצורך קריאה בנביא, שהרי זה בכלל אין מורידין מקדושה חמורה לקדושה קלה.

נ. הקפיד לישב בעת אמירת אשרי ובא לציון⁷⁵. אבל בקדושה דסידרא היה נעמד⁷⁶.

נא. אירע והש"צ התחיל קדיש כשרבינו אחז בפיטום הקטורת, לאחר הקדיש חזר רבינו לפיטום הקטורת, ולא המשיך לומר תנדב"א ואמר ר"א אמר ר"ח⁷⁷.

וראה במשנ"ב (מ"ב, כ"ג) שחידש שאם התחיל לכתוב אפילו על הנייר דברי קודש, אסור לכתוב עליו אח"כ דברי חול, שזה עשה מעשה של גוף הקדושה, ואפילו תנאי לא מהני ביה.

⁷⁵ כ"כ רבינו בספרו ארחות יושר (סוף ערך תפילה אות ל"ב), והראה מקורו לכך מלשון הרמב"ם (תפילה ט', ה') שכתב ואח"כ יעמוד שליח ציבור לבדו... ואומר... תהלה לדוד... הוא עומד והן יושבין וקוראין עמו, ואח"כ אומר ובא לציון... [אמנם בשו"ת הריב"ש (סוף תשרי ש"יב) הבין בכוונת הרמב"ם שא"צ לעמוד, ולא שישב בדווקא, עיי"ש]. ועוד ציין רבינו בענין זה למשנ"ב (תפ"ט ביאור"ל ד"ה ומצוה) עיי"ש, וצ"ע.

⁷⁶ שכן היה נוהג החזון איש (ד"ו ד', ל"ח), והעידו תלמידיו הגרש"פ שטיינברג זצ"ל והגרמ"צ ברגמן שליט"א שאמר שאינו עושה כן מעיקר הדין, אלא ש"אי אפשר לי לישב על הכסא, כשמקדישים את הקב"ה". ורבינו הוסיף ששמע בשמו שהוא קבלה מבעל ה"פרדס", לעמוד בקדושה דסידרא.

וציין רבינו מקור האי מילתא מ"ביאור הגר"א למגילת אסתר", סתם ולא פירש, [והעתיקו כן בספרו ארחות יושר שי"ל ע"י ארגון ארחות יושר]. ואולי כוונתו למש"כ (שם ה', ח') עה"פ ולא קם ולא זע ממנו, "כי אדם שמתיראים ממנו עומדים לפניו עד שילך", והכא נמי כיון דקדושה דסידרא מתאר את הקדשת המלאכים לכבודו ית', שכביכול מתגלה להם ועובר לפנייהם ומקדישים אותו, [ע"י רש"י ויקרא א' א'], לכך יש לאמרם בעמידה, כדרך ההנהגה בפני מי שמיתיראים ממנו.

שו"ר שהביאו שכוונתו לביאור הגר"א (ע"ד הפשט) עה"פ ותקם אסתר ותעמוד לפני המלך (ח', ד'), ותקם אסתר הוא אשרי שאחר נפילת אפים, ותעמוד הוא בקדושה דסידרא, שע"ז עומד כל העולם, כמו שאמרו רז"ל על מה קיימא עלמא על קדושה דסידרא. ועיין.

ובספר דרך ישרה (פ"ח ס"ג) הוסיף להראות בזה, שכן כתב רבי אברהם בן הרמב"ם ז"ל, וז"ל: "השתדלנו לעמוד בו כדי להזדרז בעבודתו יתעלה". ועוד הביא שבספר בית קלם (ח"ד עמ' ס"ד) מובא דלהגרש"ז מקלם זצ"ל היה הרגש לעמוד בקדושה דסידרא. מיהו ראה בפרי מגדים (אש"א נ"ט, ב') שכתב, שבקדושה זו אם עומד ישאר לעמוד, ואם יושב ישאר לשבת.

ובספר ארחות רבינו (ח"ג עמ' ר"ג) הביא שרבינו אמר שהחזו"א אמר לו בטעמו שאומר בעמידה, משום שחושש שמא דינה כקדושה. וכעין זה כתב הגר"ש וואזנר זצ"ל בשו"ת שבט הלוי (ח"ו סי' י"ג) שהרגילות היה לעמוד בקדושת ובא לציון, כיון שקדושה זו תחת קדושה שתקנוה בשעת הגזירה שגזרו שלא להתפלל, או בשביל המאחרים.

⁷⁷ כך העיד א' שהיה בשעת מעשה, והבין שטעמו של רבינו לזה, שאומרים חלק זה בשביל הקדיש שאחריו שייאמר על דברי אגדה, וכיון שכבר נאמר הקדיש שוב אין צורך לאמרו, ועיין.

והנה המקור לומר שתי ברייתות אלו אחר התפילה, לא נמצא בשו"ע ובמשנ"ב, [ראה בסי' קל"ב]. אמנם מצאנוהו ברמב"ם, שבתחילת נוסח התפילה הביא לומר שתי ברייתות אלו קודם התפילה, ובנוסח הקדיש

נב. ככלל רבינו נזהר מאד שלא לעשות שום מלאכה בשעת הקדיש⁷⁸.

נג. רבינו הקפיד מאד לחלוץ את התפילין מחוץ לבית הכנסת⁷⁹.

נד. היה יושב בשעת אמירת אשרי שקודם תפילת המנחה⁸⁰.

כתב לומר ברייתא דאר"א אר"ח בסוף התפילה לפני אין כאלקינו. וגם הטור (סי' קל"ג) הביא האי מילתא לומר בסוף התפילה ברייתא דאר"א אר"ח וכו'. וכן הוזכר הדבר באבודרהם.

וראה בב"ח (שם) שהביא בשם המהרש"ל (שו"ת סי' ס"ד) שלפי מנהגינו שאומרים אין כאלקינו ופיטום הקטורת קודם עלינו, אין צריך לומר הך אגדה דרבי אלעזר, דהלא אומרים קדיש אחר עלינו, ודוקא למנהג הקדמונים שהיו אומרים אחר עלינו אין כאלקינו וכו', היו מסיימין בהך אגדה דאמר רבי אלעזר כדי לומר אחריה קדיש. הרי מבואר הטעם הנזכר בזה, וממילא יש רגליים לדבר להבין הנהגת רבינו כהנ"ל, וצ"ע. [וראה גם בערוה"ש (קל"ג, ד') ובב"ח (שם, ב)].

⁷⁸ כמבואר במשנה ברורה (כ"ה, נ"ו) שכתב, דבדאי קדיש לא גרע משאר ברכות דרבנן, שאסור לעשות אפילו תשמיש קל בשעה שהוא מברך.

וסיפר בנו הגר"ש שליט"א שאירע כשגלגל את הגארטל בסיום התפילה והחל הש"ץ לומר קדיש, מיד פסק מלגלגל הגארטל עד אחר הקדיש. ופעם החזיר את הגמרא לארון הספרים, וכשהתחיל להכניס את הספר לארון החל הש"ץ לומר קדיש, ונשאר כך רבינו עם הספר כשהוא בולט מהארון בחלקו ואחוז בידו עד אחר דאמירן בעלמא, ואז סיים רבינו להכניסו לתוך מדף הספרים.

אמנם ראה במשנ"ב (נ"ד, י"ב) לענין הנחת טלית ותפילין, שמשמע שמוותר להניחם בשעת הקדיש, עיי"ש. ואולי שאני הנחת טלית ותפילין שמקיים בהם מצוה [והוא כעין חפצי שמים מותרים], ובפרט שמקיים המצוה כל רגע, ואם ישהה מלהניחם עד אחר הקדיש יפסיד לגמרי את קיום המצוה בזמן זה.

⁷⁹ וכתב רבינו הנהגה זו בספרו ארחות יושר (סוף ערך תפילה אות ל"ז) שיותר טוב שלא לחלוץ התפילין עד שיוצאין מבית הכנסת. והראה מקורו מסידור הגר"א שכתב, שאסור לחלוץ התפילין בבית הכנסת לפני הארון קודש דלא גרע מהחולץ תפיליו לפני רבו דאסור. ועוד ציינו מקור מקיצור של"ה שכתב, דיש נוהגים שלא יסירו התפילין מעל ראשיהם בבית הכנסת וכו'. עיי"ש.

וראה במשנ"ב (כ"ה, נ"ח) שחשש לזה דווקא כשארון הקודש פתוח וחולץ של ראש בפני הס"ת, [עיי' רש"י סנהדרין (ק"א ב') ד"ה חלץ, אין נכון להיות בגלוי ראש לפני המלך], ולא כשמסתלק לצדדין, או כשחולץ של יד שאין בו גילוי, או אפילו בשל ראש אי הויא תחת הטלית גדול, עיי"ש.

⁸⁰ והוא על פי משמעות לשון הרמב"ם (תפילה ז', י"ח) ובתפילת המנחה מתחיל לקרות תהילה לדוד מיושב, ואח"כ עומד ומתפלל וכו'. ועוד כתב הרמב"ם (תפילה ט', ח') במנחה אומר שליח ציבור אשרי וכו' תהלה לדוד וכו', קורא הוא והעם מיושב, ועומד ש"ץ ואומר קדיש והן עומדים אחריו וכו'. ויש שצינו מקור לדברי הרמב"ם מדברי הירושלמי (ברכות ה', א') המתפלל צריך לישוב שתי ישיבות אחת עד שלא יתפלל ואחת משיתפלל וכו'.

והביאו מספר הליכות הגר"ח (עמ' י"ח) שהוא מדין חובת ההכנה לתפילה, וצ"ע שם. וראה בתשובות והנהגות

נה. אם לא אמר אשרי קודם תפילת מנחה, לא היה חוזר להשלימו אחר מנחה⁸¹..

נו. העדיף תפילת מעריב קודם חצות ביחיד, מתפילה אחר חצות בציבור⁸².

נז. בדרך ברכת קידוש הלבנה, מיד⁸³ לאחר ג' ימים מהמולד⁸⁴, ואפילו בעשרת ימי

(ח"ב סי' מ"ט). ואף שהמשנ"ב (צ"ה, ג') כתב שמהרי"ל היה נוהג לעמוד במנחה כשירד ש"ץ לפני התיבה, ביאר רבינו שהכוונה שהש"ץ יורד בסוף אשרי לומר קדיש.

⁸¹ אף שבמשנ"ב (ק"ח, י"ד) כתב שכל זמן שהוא יום לא ימנע מלומר אשרי, אף שכבר התפלל תפילת מנחה, ומי שנתאחר לבא לביהכנ"ס יתפלל עמהם ויאמר אשרי אח"כ. רבינו חשב למה שכתב בבאר היטב (שם, רי') שהר"ם מרקנט"י הזהיר מאד שלא לומר אשרי אחר מנחה, וכן דעת המקובלים ע"י בספר כף החיים (ק"ח, כ'). ובזהר הק' (פרי פינחס) משמע דאחר תפילת מנחה לא יאמר אשרי. לכך רבינו לא אמר אשרי בשו"א אחרי מנחה.

⁸² שכלול בתקנ"ח גם שיתפלל לפני חצות, כנראה מלשון הגמ' (ברכות ד' ב') אלא אדם בא מן השדה וכו' וקורא קריאת שמע ומתפלל. וכן מבואר בדברי הדרך החיים שהביא המשנ"ב (ק"ח, ט"ו) שאם לא התפלל מנחה ישלימנה בערבית שתיים רק עד חצות, שהוא הזמן הראוי לתפילת ערבית, עיי"ש.

וביאר רבינו שלפי זה יש להעדיף ערבית לפני חצות שהוא דין בתפילת ערבית, מאשר ציבור שהוא הידור בתפילת ערבית. וכ"כ בספר אשי ישראל (כ"ח, ט"ו) בשם רבינו.

ויש לדון שאף אם רק זמן קריאת שמע מדרבנן עד חצות ולא תפילה, אעפ"כ יתכן שעדיף לקרוא קריאת שמע בברכותיה ותפילת י"ח ביחיד לפני חצות, מאשר להרויח מעלת הציבור כנגד הפסד ק"ש שלא בברכותיה. מיהו בספר לשכנו תדרשו (ח"א עמ' רל"ה) הביא מרשימות הגר"י ישראלזון זצ"ל בשם הגר"ש אלישיב זצ"ל, שבכ"ג עדיף שיקרא לפני חצות קריאת שמע שלא בברכותיה, ואחר חצות יתפלל עם הציבור.

ובשו"ת פרי יצחק (להגר"י בלאזר ח"א סי' ב') דן לענין תפילת שחרית, והעלה שיתפלל עם הציבור לפני הנץ החמה, ולא ימתין להתפלל ביחידות אחר הנץ, והביאו הקה"י (קריינא דאגרתא אגרת ש"ח ט"ט). וראה עוד (אגרת ש"ב) שהביא שיש לסמוך על הפוסקים הסוברים לאחר זמן תפילה כדי להתפלל עם הציבור, מיהו בזה נקט הפרי יצחק (שם סי' א') שיקרא ק"ש בזמנה בברכותיה ויסמוך גאול"ת ויתפלל ביחידות, ולא ימתין להתפלל עם הציבור.

⁸³ אך אם עבר ג' יממות בצמצום מעת מולד הלבנה, וממילא הלבנה עדיין קטנה טובא, המתין רבינו מלקדש את הלבנה עד למחרת, [וראה בקונטרס מנהגי לדרמן (ג', ט"ו) מש"כ בזה]. וראה בדינים והנהגות (י"ז, ה') שכתבו שפעמים היתה הלבנה קטנה ונמוכה ולא רצה החזו"א לקדש.

⁸⁴ א' שאל לאביו הקה"י, אם אין בדבר זה משום לא תתגודדו, שחלק מן הקהל מקדש הלבנה אחר ג' ימים, וחלק רק לאחר ז' ימים. והשיבו שכתב המג"א (הל' ספירת העומר) שאין בחילוק מנהגים משום לא תתגודדו. והביא כדוגמא שחלק מן הקהל חוגרים אבנט בשעת התפילה, וחלק אינם עושים כן. [תולדות יעקב עמי' ש"ה].

ובדקדוקי מצוות (ח"א סי' ב' בערה) הבאנו שרבינו לא היה חוגר אבנט כשהיה ש"ץ, ולא נתבאר להדיא טעמו לזה. ואולי הוא משום מנהג המקום, ומ"מ היינו דווקא כשהיה ש"ץ שמתפלל מכח הציבור, אבל ביחידות היה חוגר אבנט אף שהיה מתפלל עם הציבור בביהכנ"ס שרובם אינם חוגרים אבנט בשעת התפילה.

תשובה⁸⁵ ובתשעת הימים⁸⁶..

- נח. נשאל ע"י בנו הגרמ"ש אם בקידוש לבנה, צריך לענות לאביו⁸⁷ או רבו "עליכם השלום אבי ומורי"⁸⁸. והשיבו רבינו: שלא מקפידים על כך, אבל אפשר⁸⁹..
- נט. היה מגביה את עצמו, באמירת כשם שאני רוקד כנגדך ואיני יכול ליגוע בך⁹⁰.

⁸⁵ הרמ"א (או"ח תכ"ו, ב' תר"ב, א') כתב שאין לקדש הלבנה עד מוצאי יו"כ, והביא המשנ"ב (תר"ב, י') דכמה אחרונים הסכימו שיותר טוב לקיים המצוה קודם שמצוה זו תכריעהו לכף זכות, והראה בשעה"צ שסברו כן הלבוש והבית מאיר, והגר"א כתב שזה עיקר. והביאם המשנ"ב (ביאור"ל תכ"ו ד"ה ולא קודם). וכן נהגו החזו"א והקה"י.

⁸⁶ אף שכתב הרמ"א (תכ"ו, ב') שאין לקדש הלבנה לפני ט' באב. וכיו"ב נראה מדברי המשנ"ב שיש לקדש הלבנה במוצאי ט"ב, שאף שלגבי יוה"כ הביא שהסכימו האחרונים לקדשה קודם לכן משום להטות כף זכות, לענין ט' באב לא כתב מיד, וגם לא שייך ביה האי טעמא דקודם יוה"כ.

מ"מ נהג רבינו בזה כמנהג הגר"א המובא בספר מעשה רב (אות קנ"ט) שאין מחמיצין את המצוה אלא תיכף אחר שלשה ימים מקדשין, ואפילו קודם ט' באב. וכן נהגו החזו"א (ד"ו י"ז, ה') והקה"י (אחרות רבינו א', קע"ז).

⁸⁷ נשאל רבינו האם אף שאסור לבן להזכיר את שם אביו, ואפילו לדבר הלכה וכיו"ב כמבואר בגמ' (קדושין ל"א ב'), מ"מ יוכל להזכירו ע"י שיאמר שפלוגי אמר כך וכך בשם פלוני שהוא אביו. והשיב להתיר והוכיח כן מלשון הירושלמי (מגילה פ"ד ה"י) מילין דלא שמע מן אבוי, הוה אמר כן אמר רב בשם רבי אלעזר [שהיה שמו של אביו], הרי שניתן להזכיר את שמו בדרך זו.

⁸⁸ שהרי איתא בגמ' (ברכות כ"ז ב') הנותן שלום לרבו... גורם לשכינה שתסתלק מישראל, ופרש"י ותוס' שאמר לו כשאר כל אדם שלום עליך ולא אמר לו שלום עליך רבי. ולכא"י ה"ה לענין נותן שלום לאביו צ"ל שלום עליך אבי ולא כשאר כל אדם.

מיהו לא מצאתי מקור שצריך לומר לאביו שלום עליך אבי, ומה שנאמר אצל רבו אינו ראיה לאביו, שכבר פתח השו"ע (שם, א') שחייב אדם בכבוד רבו יותר מכבוד אביו. ואפילו אביו שהוא רבו מובהק כתב הש"ך (שם) שאי"צ לומר לו שלום עליך רבי, עיי"ש הטעמים לזה. ואולי השאלה היתה אם צ"ל לרבו "שלום עליך רבי" בקידוש לבנה. וצ"ע עוד בזה.

⁸⁹ הראוני בספר לקט יושר (עמ' ע') שכתב בזה"ל, לרבו מובהק כשנותן לו שלום בשאר ימות השנה אומר לו שלום עליכם רבי ומורי, אבל כשמקדש הלבנה אי"צ לדקדק כן בנתן שלום לרבו. עכ"ל.

⁹⁰ כמבואר במשנ"ב (תכ"ו, יד) שישמוך על אצבעות רגליו וירקוד. [וכבר דנו אם יכול לקדש הלבנה מי שנמצא עליה. ומ"מ נראה שאינו יכול לומר ואיני יכול ליגע בך, שהרי הוא עומד עליה ונוגע בה].

ובזמן שנתפרסם שהגיעו בני אדם לירח, נעמד ר' דוד פרנקל צ"ל על רגליו ואמר, שהדבר לא יתכן, שהרי אנו אומרים בקידוש לבנה "כשם שאני רוקד ואיני יכול ליגע בך", והובא נוסח זה בטור (או"ח סי' תכ"ו) וברמ"א (שם, ב'), ומקורו במסכת סופרים (כ', ב').

ואחר לא יוכלו כל אויבי וכו' היה מוסיף, ולא יהי' לי כאב שיניים⁹¹.

ס. לנסיעה שהיה נוסע מחוץ לעיר [סנדקאות וכו'], לקח עמו את הטלית והתפילין⁹².

סא. לארוחת בוקר לא היה נוטל ידיו לסעודת פת, אלא אכל פרי וירק וכדו'⁹³.

ואמר רבינו שיש הוכחה מדברי מפרשי המשנה לכלים (י"ז, י"ד) שאפשר להגיע לירח, ששינוי שם ויש במה שנברא ביום הראשון טומאה וכו', בשלישי יש בו טומאה, ברביעי ובחמישי אין בהם טומאה, ופי' מפרשי המשנה דבשלישי היינו כלים העשויים מדשאים ועצים שנבראו ביום השלישי, יש בהם טומאה דהו כלל עץ, ואילו ברביעי אין בכלים העשויים מהם טומאה דהו בכלל כלי אבנים.

ולא נתבאר עד עתה איך יתכן כלים שייעשו מעפר ואבני הירח, אבל עתה שהגיעו לירח נתבאר משנה זו היטב, כדברי המפרשים בשאר אופני המשנה, דהיינו בכלים שנעשו מעפר הירח ממש, ואדרבא ניחא במה שאפשר להגיע לירח וליטול מעפרו ומאבניו ולעשות בהם כלים. ומה שאומרים ואיני יכול ליגוע בך, היינו שברקידה מן הארץ אינו יכול ליגע בלבנה.

⁹¹ תפילה זו הובאה בספר טעמי המנהגים (סי' ת"ס בהערות), וכן הובאה בספר בעש"ט עה"ת, וראה גם בסדור הגר"י עמדין זצ"ל שהביא זאת במוסגר, [אמנם אין יחוסו של המוסגר להמחבר ברור, כידוע]. וכן היה רגיל אביו בעל הקה"י לומר כן.

ובספר דרך שיחה (א', מ"ד) מביא שכתוב במדרש שאף שהקב"ה הבטיח שלא יהא מבול של מים, מ"מ אם יחטאו בני אדם אמר הקב"ה יש לי מבול אחר, והוא כאב שיניים. ויש לחפש טובא אחר מקום מדרש זה.

וזכה רבינו זיע"א שכל שינוי נשתמרו בפיו עד מלאת ימיו ושנותיו, א' מהנה לא נעדרה, וזכה לקיים דברי הגמ' (פסחים ק"ג א') דא"ל רב לחייא בריה... "ולא תעקר ככא" כלומר שלא יעקור שינוי משום חולי.

⁹² כמו שכתב המשנ"ב (ק"י, כ') ונכון לכל ירא שמים בעת יציאתו לדרך, שיקח עמו הטלית ותפילין שלו, אפילו הוא נוסע למקום קרוב ודעתו לחזור היום, פן יקרה איזה מקרה ויתבטל ממצוה. וסובר רבינו שגם בזמנינו יש לנהוג כן כשנוסע מחוץ לעיר. וכן היה נוהג החזו"א (ד"ו ז', ח').

אמנם ראוי לציין, שכשרבינו נסע בחוה"מ מחוץ לעיר לא לקח עמו הטלית, וילה"ס אם טעמו משום שזה נוהג רק בתפילין ולא בטלית [ובפרט שהלא בלא"ה יש לו טלית קטן, ואין לחוש לביטול מצות ציצית], או משום שחשש משום הוצאה בחול המועד. ויותר מסתבר כטעם הראשון.

והנה כתב עוד המשנ"ב (שם, כ"ח) שנוהגין ליטול רשות מהגדולים ומתברכים כשהולכים בדרך. ואמר רבינו שאביו הקה"י כשהיה נוסע לירושלים בחיי מרן החזו"א היה מבקש ממנו ברכה. וגם רבינו ז"ל כשהי' נוסע לירושלים היה נכנס לאביו ז"ל לקבל ברכה.

⁹³ ורבינו אמר שמיקל בזה שלא לאכול פת שחרית מפת דווקא, ע"פ דברי הפמ"ג (או"ח קנ"ה) שדקדק מדברי התוס' (ברכות ל"ז ב' ד"ה תוריתא) שא"צ דווקא פת, [ומצערותו סבל רבינו מעיכול אכילת פת, ועל כן היה ממעט מאד מלאכול פת כשאינו מחוייב בדבר].

סב. הקפיד לישב בשעת אכילה ושתיה⁹⁴.

סג. לפני שאכל הקפיד לבדוק מאכלו היטב, מחשש לחרקים וכדו'⁹⁵. וכשהיה אוכל ביצה

ויש להעיר שבדברי התוס' מבואר שא"צ פת הראויה לברכת המוציא, אלא סגי ללבן פירורין במים, ומשום דהוה נמי פת. ולדבריהם היה נראה שצריך לכה"פ מיני מזונות, וכן נקט הפמ"ג בתחילת דבריו דבעינן מה' מיני דגן, שהרי למדים בגמ' (ב"ק צ"ב ב', וב"מ ק"ז ב') פת שחרית מקרא דוברך את לחמך וסתם לחם האמור בתורה הוא מה' מיני דגן, עיי"ש. ורבינו לא היה אוכל מיני מזונות בבוקר.

והסביר בנו הגר"ש שליט"א שהיה חושש לדברי הגמ' (פסחים י"ב ב') שישית מאכל תלמידי חכמים, וכיון שבשעה שישית הוא נמצא בכולל ואינו יכול לאכול אז, ואמרו בגמ' שמכאן ואילך כזורק אבן לחמת ואינו מועיל לו, לכן אכל משהו בבוקר כדי להינצל מהנ"ל, ע"פ דברי הגמ' דבאכל מידי לית לן בה, וכמו שנפסק בשו"ע (או"ח קנ"ז, א'). [אמנם הפמ"ג (אש"א שם, ג') נסתפק שמא צריך לטעום פת בשיעור כביצה]. והעירו שבפסח שני היה רגיל רבינו לאכול מצת מכונה בבוקר, ולא אכל בלילה כדברי החזו"א שיש לחוש בזה לבל תוסיף. ולא חשש בכה"ג למאכל ת"ח בשעה שישית.

⁹⁴ וכן היה רגיל להעיר בזה לבני ביתו, לשבת בשעת אכילה ושתיה. [ובספר שלהי דקייטא כתב ששמע מרבינו, שהמנהג להקל לאכול בעמידה דברי מתיקה בלכתו לטייל וכיו"ב]. ושמעתי מאחות רבינו הרבנית ברזם תחי' שגם הקה"י היה נזהר בזה מלאכול ולשתות מעומד, ואירע פעם בזקנותו שהיה שותה מעומד, ואמר לה שלא ללמוד מכך היתר, כיון שקשה לו לילך לישב מחמת כאב הרגליים.

סיפר אחד מלומדי כולל חזון איש, שכשהיה רבינו שותה לפעמים בכולל כוס מים, היה מתיישב לפני כן על ספסל סמוך ומברך ושותה, ושאלו האם יושב משום כבוד הברכה או משום השתייה, השיבו רבינו על אתר דכן איתא בגמ' שאין לאכול ולשתות בעמידה. והוא בגמ' (גיטין ע"א) שלשה דברים מתיזין גופו של אדם ואלו הן אכל מעומד ושתה מעומד וכו'.

וראה במג"א (רצ"ו ד') שכתב שלא ישתה כוס ההבדלה עד שישב, וציון במוסגר למסכת דרך ארץ, וכתב המחצה"ש דאמרינן שם גנאי הוא לתלמיד חכם שיאכל וישתה מעומד, והוסיף המחצה"ש שראוי לכל אחד לעשות עצמו תלמיד חכם בדבר. [ונמצא אצלינו כיו"ב במסכת דרך ארץ זוטא (ריש פ"ה) מי שהוא תלמיד חכם לא יאכל מעומד. ולא נזכר שם שתייה].

אמנם יש לציין שהרמב"ם (דעות ד', ג') כתב האי מילתא רק לענין אכילה, וז"ל, לעולם כשיאכל אדם, ישב במקומו או יטה על שמאל. ואולי כוונתו לכלול בזה אף שתייה שהיא בכלל אכילה, וצ"ע.

מיהו עי' בגמ' (ברכות נ"א ב') שהאוכל מהלך מברך ברכת המזון במעומד, והאוכל מעומד מברך במיושב. ולא העירו שאין ראוי לעשות כן, [עי' או"ח (קפ"ג, י"א) ובמשנ"ב שם]. וראה בגמ' (שבת קנ"ה ב') שהלעטת בהמה היא בכך שמאכילה מעומד ומשקה מעומד, משמע שאין הדרך לאכול ולשתות במעומד ואפילו לבהמה.

⁹⁵ וראה במעשה רב (אות צ"ד) שהזהיר על כך, להזהר לראות בכל דבר מאכל אם יש בו נמלים וכו'. והובא בספר עליות אליהו שהטעם שהגר"א חזר בו מליסע לא"י, משום שהיו נמלים על הספינה, ולא יהיה יכול לאכול פת בש"ק כדין.

קשה, היה מפריד בין החלמון לחלבון ובודק שאין בו מראה דם⁹⁶.

סד. אמר רבינו שמי שפתח בברכה ואמר "ברוך אתה", ורוצה להפסיק לאיזה ענין, אסור כבר להפסיק⁹⁷.

סה. היה אומר שהכל נהיה בדברו, בסגול תחת היו"ד⁹⁸..

ואפילו כוס תה לא היה החזון איש שותה במקום חשוך. וסיפרה אמו של רבינו שפעם הגישה להחזון איש כוס תה לעת ערב כשישב במרפסת הבית, ולמרות שהיה קשה לו לקום, קם ממקומו נכנס לבית הדליק את האור ובדק את התה, ורק לאחר מכן שתה.

ומעשה היה בשנתו האחרונה של הקה"י זצ"ל, שהשתתף בהכנסת ספר תורה שהתקיים בערב חג השבועות, ולמרות שמנהגו היה לטעום מעט לכבודה של סעודת מצוה כגון זו, לא אכל מהעוגה שכלתו אשת רבינו הכינה עבורו, ואמר לנכדו בסתם "איני אוכל כעת". ולאחר מחשבה הבין נכדו שקשה לו לבדוק את העוגה [כהרגלו] מחשש חרקים, ולכן אומר שאינו אוכל, ובדקו בעצמו מכל צדדיו ונתן לו ואמר לו שבדק היטב כראוי, ואמר לו רבינו הקה"י: יישר כח, ואכל ממנו.

⁹⁶ כיון שאם היה דם בביצה, הוא היה ניכר בין החלמון לחלבון, ואמר שכיון שבביצה קשה ניתן לבדוק את הדבר היטב, ראוי לבדוק זאת לפני האכילה.

מיהו בסוף ספרו טעמא דקרא (אות מ"ה) הביא שכשהחזו"א אכל ביצה מבושלת קשה לא בדקה. וציין שכ"ה ביו"ד (ס"ו, ח') ושם נכתב, מותר לאכול ביצים צלויים אע"פ שאינם יכולות ליבדק, והביא הגר"א מקור הדבר מדברי התוס' (חולין ס"ד א' ד"ה סימנן) שכתבו כן לענין ביצה מגולגלת, וראה מש"כ ביד אפרים שעל גליון השו"ע.

⁹⁷ שכיון שהיה בדעתו לברך, מיד כשהתחיל נחשב כבר כתחילת ברכה שאסור להפסיק בה. והוכיח זאת רבינו ממה שכתב המשנ"ב (ס"ו, ל"ה) בשם האליה רבה שאם אמר פסוק ד' שפתי תפתח לפני שמונה עשרה, נחשב כהתחיל שמונה עשרה ולא יפסיק. וביאר המשנ"ב דהוי כתפילה.

ומשמע שנחשב כעומד באמצע שמונה עשרה ממש, אף שזה פסוק ולא ברכה. הרי שכיון שחשב להתחיל בזה את התפילה הוי כתפילה, ונמצא שכבר התחיל בתפילה, וכאן נמי נחשב שכבר התחיל בברכה.

וראה בספר אמרות משה (להגר"מ ברום שליט"א ח"ד סי' ח') שהביא הדברים ופלפל בהם, וכתב שיש להוכיח כן עוד מהמבואר במשנ"ב (נ"ט, ז') בשם הדעה"ח שהמתחיל בטעות אהבה רבה אחר ישתבח לא יפסיק, אלא יסיים אהבה רבה ואח"כ יאמר ברכת יוצר אור, [וראה בסוף ספר אשי ישראל שכתב רבינו שאפילו אמר מילת אהבה לחוד נחשב כהתחיל הברכה]. והרי במילים אהבה רבה אין הזכרה, ולמה לא יפסיק ויתקן לומר ברכת יוצר אור, דבודאי סדר הברכות עדיף אף שאינו מעכב, אלא בהכרח דכיון שהתחיל אהבה רבה בתורת ברכת קריאת שמע, הרי הוא כמי שנמצא באמצע הברכה ולכך לא יפסיק.

⁹⁸ כמנהג הגר"א (מעשה רב אות ע"ו), וכמו שכתב המגן אברהם (או"ח ר"ד י"ד) בשם החכמת מנוח, וכ"כ החיי אדם (מ"ט, א') והשולחן שלמה (ר"ד א'). מיהו ראה בשערי תשובה (ר"ד כ') שהביא כמה דעות לומר נהיה בקמץ תחת היו"ד, וכן הכריע גם הפמ"ג (קס"ז ח') והקיצור שו"ע (נ"ב, ב') לומר בקמץ.

סו. אמר לברך ברכת שהכל על משקה "סודה", אפילו כשאנו שותהו לצמא⁹⁹.

סז. אמר למי שאמר בטעות בא"י אמ"ה, שיסיים שהכל נהיה בדברו, וישתה¹⁰⁰.

וראה בארחות רבינו (א', פ"ז) שכתב שכן היה גם מנהג אביו הקה"י לומר נהיה בסגול, וראה מה שציין שם. וכן מנהג הגר"ש אלישיב זצ"ל (ישא יוסף ב', נ"א).

⁹⁹ והיינו שיש לו חשיבות גם כשאנו לצמא, כמו במשקה שיש בו טעם. וכך אמר להרב ישעי' אפשטיין שליט"א שליווהו לשמחות שכשמיש לו משקה שיביא סודה, שעל זה אפשר לברך אף שלא לצמא.

ויש בדבר זה חידוש, דהנה מבואר במשנ"ב (ר"ד, מ' מ"ב) שהדבר תלוי אם יש לו הנאת שתיה ממנו או לא, דהשותה מים משום דחנקתיה אומצא או לרפואה או להוריד המזון למקומו, כל אלו אינם נחשבים הנאת שתיה כלומר הנאת החיך, אף שנהנה מהם לענין שהיה צריך בהם, ומעתה יש לדון אם הנאת שתיית מי הסודה נחשב כהנאת החיך או לא, ולכאן' סובר רבינו דכה"ג חשוב הנאת החיך.

[ועי' בספר שערי הברכה (פ"ח הערה ע"ה) שהביא מהגר"ש וואזנר שנקט שיברך שיש בהם טעם חמיצות. ובשו"ת משנה הלכות (ח"ו סי' מ"ב) ג"כ כתב שאם נהנה מטעמו יש לו לברך. וראה בחוט שני (ברכות עמ' קצ"ד) להגר"נ קרליץ שכתב שאין כל האנשים והעיתים שוים, ואם מרגיש נעימות בשתייתו צריך לבאר אף שלא לצמא].

אמנם על מי ששותה מי סודה לרפואה, אמר רבינו שאם אינו צמא לא יברך (שא"ר עמ' רפ"ב), והיינו דבכה"ג כיון שאנו שותהו להנאת החיך אלא לרפואה, אין משמעות להנאה זו של הסודה, וצ"ע.

ולענין שתיית מי סודה בסעודה ג' אחר שקיעה"ח, [שלענין מים הקפידו ע"פ דברי הרמ"א (רצ"א, ב') עיי"ש], כתב רבינו (אגרו"כ ע"ב) שקשה להקל לשתות מי סודה בסעודה ג' אחר השקיעה, ואף שיש לו שם לווי, מצינו במשנ"ב (קפ"ב, י'. רצ"ו, י') שהחמיר בקוואס ובארשט להחשיבן כמים [לענין שלא יחשבו כחמר מדינה להבדיל עליהם], אף שיש להם שם לווי, אינם יוצאים בכך מתורת מים. ואף שיש מקום לחלק, קשה להקל במקום חשש סכנה. [והעירוני לעיין בתשובת הגר"מ גבאי שליט"א בספר גם אני אודך, שהרחיב בדעת רבינו לאיזה ענין מי סודה נחשבים כמים ולאיזה ענין אינם כמים].

¹⁰⁰ ואף שלא נתכוין לשתות כלל כשפתח את ברכתו, מועיל לו הכוונה בסיום הברכה להטות כל הברכה על המים, [וכיו"ב הראו לדברי האשל אברהם מבוטאשט או"ח סי' נ"א, עיי"ש].

והוכיח כן רבינו ממשנ"ב (ח', מ"א) לענין מי שלקח טלית להתעטף בו והתחיל לברך עליו, וקודם שסיים הברכה לקחוהו ממנו, ותפילין מונחין לפניו, יסיים ברכתו אקב"ו להניח תפילין, ויוצא בזה. הרי שאף שפתח בא"י אמ"ה בשביל הציצית ולא בשביל התפילין, מ"מ יכול לסיים את הברכה כראוי על התפילין ויוצא בזה. [וראה במקור הדין בהלק"ט (ב' קנ"ג) שמדבר אף באופן שלא היו התפילין לפניו. וצ"ע מהמבואר בשו"ע (או"ח ר"ו, ו') לענין נפל הפרי, ודו"ק].

וכע"ז אמר רבינו במי ששכח רצה והתחיל ברכה רביעית, ואמר בא"י אמ"ה שדינו שחזור לראש ברכת המזון, שימשיך ויאמר הזן את העולם על סמך פתיחת הברכה שכבר פתח, ולא יתחיל שוב בא"י. ועי' באריכות בזה בספר אמרי פי (להגר"י פרוכטר שליט"א ח"א סי' א').

ומכל האופנים המבוארים במשנ"ב (סי' ר"ט) אין להוכיח דבר זה, כיון ששם נתכוין לברך על מה שלבסוף באמת שתה, אלא שטעה וסבור שהוא מין אחר. אבל באופן הנ"ל נתכוין לברך על הציצית ונלקחה הימנו, ומסיט

סח. המברך להוציא אחר ידי חובתו כגון בקידוש, אין יכול לימלך ולאכול על סמך ברכתו¹⁰¹.

סט. אמר שמאכל ומשקה שברכותיהן שוות, אין עדיפות לברך על המאכל¹⁰².

ע. בברכת בורא נפשות, היה רבנו אומר על כל מה שבראת, ולא מה שברא¹⁰³..

ברכתו מעתה על התפילין, ואעפ"כ מהני. ומ"מ עדיין יש לחלק כיון שנתכוין להניח תפילין אחר הציצית כראוי, משא"כ מי שפתח בסתם בא"י אמ"ה מהיכ"ת שיצאה ברכתו שלא לבטלה, כשבשעת אמירה זו לא נתכוין כלל לאכול או לשתות.

ואין להקשות ע"ז מהמבואר בשו"ע (או"ח רע"א, ט"ו) שאם נשפך כוס היין קודם שטעם ממנו, יביא כוס אחר ויחזור ויברך בפה"ג, הרי שלא הועילה לו הברכה הראשונה על הכוס השני שלא חשב לשתותו בשעת אותה הברכה, דזהו דווקא לפי שסיים ברכת בפה"ג על הכוס הראשון, אבל בענינו בשעה שסיים "שהכל נהיה בדברו" כבר כיון על המים שלפניו, ולכך סיום הברכה בכוונה כראוי מועילה על כל הברכה כדמוכח מהנ"ל.

אמנם אם נתכוין בתחילת הברכה לברך על מין מאכל מסויים, ונמלך ורוצה לאכול דבר אחר שברכתו חלוקה, לא יסיים ברכתו באופ"א ממה שחשב בשעת תחילת הברכה, כמבואר במשנ"ב (מ"ו, כ) עיי"ש לענין נתכוין לסיים זוקף כפופים, לא יסיים מתיר אסורים, אף שיפסיד בכך ברכה זו. [ועי"ע משנ"ב (תקפ"ב, ח) לענין מי שאמר בעשי"ת בא"י על מנת לסיים הקל הקדוש, כי שכח לגמרי שהיום עשי"ת, שיסיים המלך הקדוש].

¹⁰¹ כגון שהוציא אחר בברכת הגפן של הקידוש ולא נתכוין לשתות אלא חבירו, בכה"ג אפילו כשנמלך תוך כדי דיבור לברכה, ואולי אף כשמתכוין כן בסיום הברכה, ולא דמי למה שנכתב לעיל שאם בירך בא"י אמ"ה יכול להמשיך ולכוין על המים ולשתות, דהיינו לפי שתחילת הברכה לא חלה כלפי אחר, אבל כאן שבשעה שאמר בא"י אמ"ה נתכוין להוציא אחרים גרע, ואינו יכול לימלך ולהשתמש בחלק הראשון של הברכה למפרע בשביל עצמו. (שא"ר עמ' רצ"ב).

¹⁰² אף שהערוך השולחן (רי"א, י"ז) חידש שיש להקדים את המאכל לפני המשקה, שמאכל חשוב ממשקה, מ"מ המשנ"ב סתם ולא כתב חידוש זה, ומצינו בריטב"א (ברכות מ"א א) שכתב בפירוש שאכילה ושתיה שני ענינים חלוקים הם לגמרי, ואין לומר להקדים זה לזה, אלא יעשה כמו שירצה. וכן פסק הפמ"ג (סי' ר"ב פתיחה להל' ברכות סוס"ק ח'. ובמשב"ז רי"א, ו) עיי"ש.

והגר"א גניחובסקי זצ"ל העיר בזה, למה מאכל לא יהא קודם למשקה משום מעלת גדול, שהרי המאכל גדול מן המשקה, והוכיח מזה שגם בדבר נוזלי יש מעלת גדול כשהוא מקובץ יחד.

¹⁰³ המשנ"ב (רי"ז, ג) כתב נוסח הברכה על כל מה שברא, [והראה בשעה"צ מקורו מגדולי הראשונים, והסכמת הגר"א שכן הוא העיקר], ושוב הביא המשנ"ב שיי"א שבראת, [והראה מקורו ממג"א בשם כתבים ועוד], וסיים דנהרא נהרא ופשטיה. וראיתי בארחות רבינו (א, ק"ט) שכתב שכן היה מנהג אביו הקה"י לומר שבראת, [ומחודש שרבינו שינה בזה מהנהגת הגר"א].

עא. היה נוטל ידיו כשאוכל עוף בצהרים, משום דבר שטיבולו במשקה¹⁰⁴, כיון שעשוי ליגע בידיו בעוף¹⁰⁵. וכן נהג החזון איש¹⁰⁶..

עב. אירע שאכל רבינו פירות ז' המינים שחלקם גדל בארץ וחלקם בחו"ל, ונטה לומר שעליו לסיים בברכה מעין ג' על הפירות. ואביו אמר לו: שיאמר על פירותיה¹⁰⁷,

ובערוה"ש העיר איך ניתן לומר שבראת בלשון נוכח, הרי פתח הברכה בורא נפשות בלשון נסתר, וביאר שכן דרך הברכות שפותח בלשון נוכח אתה, וממשיך בלשון נסתר, שהקב"ה נגלה מכל נגלה ונסתר מכל נסתר.

¹⁰⁴ בעוף שהתבשל במרק. אבל בצלי שיש עליו רוטב שהוא מוהל הבשר, כתב השו"ע (או"ח קנ"ח, ה') שאינו צריך נטילת ידים. ובמשנ"ב (שם, כ"ד) הביא בשם הגר"א שאם הודח הבשר במים, יש על המוהל היוצא מהבשר דין משקה לענין נט"י. אלא שהחזו"א (או"ח כ"ה, ט"ו) חלק עליו בכוונת הגר"א, ולדבריו לעולם אין על המוהל היוצא מהבשר דין משקה.

ואירע פעם שנטל רבינו ידיו והרהר מעט ואח"כ התחיל סעודתו, ולשאלת בנו הגר"א שליט"א על מה הרהר, הסביר שנטל ידיו כדרכו בשביל אכילת העוף כדין מאכל שטיבולו במשקה, ושוב ראה שהגישו לשולחן גם תפוח אדמה, [שעליו אינו צריך ליטול ידיו, שאינו נוגע בו אלא ע"י המזלג], נמצא שצריך לברך עליו תחילה בורא פרי האדמה, ונסתפק אם ברכת בורא פרי האדמה תיחשב כהפסק בין נטילת הידים לאכילת העוף, והכריע שכיון שאוכל הכל בסעודה אחת לא הוי הפסק.

¹⁰⁵ הנה מדינא כל מאכל שטיבולו במשקה [ודרכו בכך] חייב בנטילת ידים לפניו כמבואר בגמ' (פסחים קט"ו א'), אמנם לא נתבאר מה הוא שיעור המים שיש על המאכל בכדי להחשיבו בכלל טיבולו במשקה. וראה במשנ"ב (קנ"ח, י"ד) לענין דבש שנקרש ואין בו טופח על מנת להטפח יצא ממנו שם משקה לענין זה, [ובדין נימוח אח"כ עיי"ש].

וראה בספר ארחות רבינו (ג', רי"ט) שהביא לחשוש אף לרטיבות הנמצאת על מאכל שיצא מהמקרר, להחשיבו בכלל טיבולו במשקה.

אמנם החידוש בזה הוא, שאע"פ שהמשנ"ב (קנ"ח, כ"ו) כתב שדבר שאין דרך לאכלו ביד אלא בכלי אי"צ נטילת ידים, ואפילו נוגע בו בדרך מקרה, ורק מה שדרך ליגע בו ביד אף שאוכל בכלי לא מהני, חידשו רבותינו שאכילת עוף אף שהדרך לאכלו בכלי, כיון שרגילים להיעזר בעת האכילה בידים, כגון שמפריד את הבשר מהעצמות, לכך יש ליטול ידיו עליו כדין דבר שטיבולו במשקה. וראה בספר אעלה בתמר (בריסק עמ' ע"ח) שגם הגר"ז מבריסק זצ"ל היה נוטל ידיו לאכילת בשר.

¹⁰⁶ כן כתב בספר דינים והנהגות (ו, א) והוסיף שכשניטלו העצמות והיה מסודר לאכילה ע"י מזלג, לא נטל ידיו.

¹⁰⁷ שמתחילה היה רבינו סבור שיאמר בכה"ג על הפירות שכולל בזה את שניהם. אבל אביו הקה"י חידש לו שיברך על פירותיה ומשום שבכלל מאתים מנה וכמו שנוכר למעלה. והוסיף רבינו שזה דוקא כשאכל מפירות אי"י לכה"פ בשיעור כזית, אבל אם לא אכל שיעור כזית ודאי יאמר על הפירות.

ומועיל גם על הפירות שבחו"ל דבכלל מאתיים מנה¹⁰⁸..

עג. חידש רבינו שמי שאכל מיני מזונות ושתה יין, ובברכת על המחיה שכח להזכיר על הגפן, יצא ידי חובתו, ולא יחזור לברך ברכת מעין שלש על היין¹⁰⁹.

והנה דעת רבינו שאם בירך על פירות חו"ל בנוסח על פירותי, לא יצא לפי שאין זה פירותיה של הארץ, [בספר קצות השולחן (ס', ה') שהסתפק בזה], ומעתה יש לדון איך יצא בשבח פירות חו"ל במה שאומר על פירותיה. וצ"ל שדווקא כשלא אכל פירות א"י אין על אמירת פירותיה על מה לחול, דפירות הארץ לא אכל, ומה שאכל אינו מפירות הארץ, אבל כשאכל גם פירות א"י נמצא שיכול לשבח על פירותיה של א"י, וממילא אמרין שבכלל שבו זה גם פירות חו"ל דבכלל מאתיים מנה.

¹⁰⁸ והיינו שאינו שני סוגי הודאות חלוקות, אלא שכשאוכל פירות א"י שהם משובחים בכך יותר מפירות חו"ל, מודה גם על השבח, וממילא כשמודה על פירות משובחים הרי הוא מוסיף בהודאתו עוד שבח, ובכלל זה השבח על פירות שאין בהם שבח זה, דומיא דבכלל מאתיים מנה. ואמר רבינו שגם חמיו מרן הגר"ש אלישיב זצ"ל אווז ככה.

אמנם דעת הגר"ש¹⁰⁹ אויערבאך זצ"ל לברך בכה"ג על הארץ ועל הפירות. וכן דעת מרן הגר"א זצ"ל שטיינמן זצ"ל (וימלא פי תהלתך תפלה עמי שבי"ט) שיחתום על הפירות שהכל בכלל, אבל על פירותיה משמע רק פירות א"י. וכ"כ בספר אפיקי מגינים (רי"ח, ט"ז). ועי' בספר שיעורי שלמי תודה ה' ברכות שהביא דעת הקה"י הנ"ל ופקפק בראיתו. ובספר קצות השולחן כתב לברך בכה"ג על הארץ ועל פירותיה ועל הפירות. [נע"י גם בספר בר אלמוגים להגר"א גנחובסקי זצ"ל (עמי תקל"ו ועמי תרס"ח) מש"כ בענין זה].

¹⁰⁹ וטעמו לכך, דכיון שכתב הבאה"ט (רי"ח, כ"ג) שברכת על המחיה פוטרת את היין, והסכים עמו השע"ת שם. ממילא נמצא שבדיעבד יצא ידי חובת ברכה אחרונה אף על היין, בברכת על המחיה שבירך. [אמנם ראה בט"ז (שם, ט"ז) דדוקא ברכת המזון מוציאה יין, לפי שהוזכר בה לשון מזון, משא"כ על המחיה].

ואמנם שיש מקום לדון לחלק שבענינו שהזכיר על המחיה לחוד, כיון ששכח ששתה גם יין, נמצא שלא נתכוין כלל לברך ברכה אחרונה על היין, ואילו האופן הרגיל שדיבר בו הבאה"ט הוא כשנתכוין לברך על מה שאכל, אלא שבטעות בירך על המחיה במקום על הגפן, וכיון שנתכוין בברכה זו להודות על מה שאכל יצא ידי חובתו בדיעבד דיין הוי נמי בכלל מחיה. מיהו הלא גם מי שאכל כמה מיני מזונות ושכח שאכל חלקם ובירך ברכה אחרונה, ושוב נזכר שאכל עוד אי"צ לחזור ולברך, ממילא י"ל כן גם באופן ששתה יין ואכל מיני מזונות, ועי'. וכ"כ בכף החיים (רי"ח, ע"ו) עיי"ש.

שוב הראוני שהאריך בזה הגר"ש¹¹⁰ אויערבאך זצ"ל בשו"ת מנחת שלמה (צ"א, ו') והוכיח להיפך, דבכה"ג שיש לברכת על המחיה מקום לחול על המזונות, יחזור ויברך שנית על הגפן על היין, עיי"ש. ומה שהביא שם ממש"כ המשנ"ב (רי"ח, ס"ט) שכשאין מכוין להדיא לפטור את הענבים בברכת היין לא יצא. י"ל דדעת רבינו דהתם מיירי לענין ברכה ראשונה שאינו מחוייב לאכול הענבים, אבל בברכה אחרונה שכבר נתחייב ע"י אכילתו בברכה אחרונה על שניהם, פוטר על המחיה את היין אף בסתמא, ועיי'. [נע"י בספר בר אלמוגים (ס"י קכ"א) שהאריך בענין זה].

עד. במה שאין לאכול ביצה בצל ושום קלופים שעבר עליהם הלילה¹¹⁰, אמר רבינו דהיינו כשעבר עליהם כל הלילה¹¹¹. [ומנהג העולם אינו כן].

עה. היה מקפיד על זוגות¹¹². ואמר בשם החזון איש שאם משיירים מעט בשני כגון בכוס

ולכאוי יש מקום לתלות דין זה בנידון, האם בכה"ג ששתה יין ואכל מזונות חייב בשני ברכות מעין ג', ברכה על היין וברכה על המזונות, אלא שכיון שנוסחם שוה יכול לצרפם בבת אחת ע"י שיפרש מחיה וגפן, או שמא בכה"ג חייבוהו חכמים ברכה אחת בלבד שיפרט בה מחיה וגפן, ודו"ק.

¹¹⁰ כמבואר בגמ' (נדה י"ז א'). ומפרש בגמ' הטעם משום ששורה עליה רוח רעה. [אמנם עי' היטב בלשון רש"י שם ד"ה שעבר, והעיר בזה הרש"י]. וראה בליקוטי הלכות להח"ח (נדה שם) שכתב שיש לחשוש לדבר זה מאד, ע"כ. וסובר החזו"א שיש לחוש לזה גם אם בישל הביצה במים וקילפיה, אם עבר עליה הלילה נאסרת באכילה, [ראה גם בשו"ת שבט הקהתי (ח"ב סי' רמ"ז) שמסיק כן]. אמנם אם טיגנו את הביצה בשמן, או בישלוה בתבשיל אף שהביצה ניכרת היטב, מ"מ כבר אינה נאסרת כשעבר עליה הלילה.

ומובא (ארחות רבינו סוף ח"א) שהוכיח זאת החזון איש ממה שאמרו בגמ' (ביצה י"ז, ב') שלערובי תבשילין די בדג וביצה שעליו ליחשב כשני תבשילים, והרי הביצה שעליו ניכרת והיא כמו ביצה מבושלת, וצריך שיהיה העירוב ראוי לאכילה אף ביום השבת, כלומר אף שיעבור עליו הלילה, ומוכח דכיון שנתבשל וכיו"ב, שוב אינו בכלל ביצה שעבר עליה הלילה.

¹¹¹ והביא רבינו ראיה לזה ממשנה (טהרות ח' ג') ששנינו שם, המאבד ביום ומצא ביום, טהור. ביום ומצא בלילה, בלילה ומצא ביום, ביום ומצא ביום שלאחריו, טמא. זה הכלל, כל שיעבור עליו הלילה או מקצתו, טמא. ע"כ. הרי מבואר שלשון יעבור עליו הלילה היינו כל הלילה ולא חלק ממנו, דחלק ממנו נקרא מקצתו, וכיון שלענין ביצה וכו', אמרו בגמ' ה"ל לשון שעברה עליו הלילה, הכוונה כל הלילה. [שיח התורה נדה יז]. וכ"כ בשו"ת הרדב"ז (ח"א סי' שי"א) עיי"ש מה שדימה ללינת שכר שכיר שהוא דווקא בכל הלילה.

¹¹² איתא בגמ' (פסחים ק"ט ב' וכו'). לא יאכל אדם תרין ולא ישתה תרין, והובא להלכה בטור (או"ח סי' ק"ע). אמנם כתבו התוס' (חולין ק"ז ב') דהאידנא לא קפדינן בהכי, לפי שאין סכנה מצויה לבוא בזמן הזה ע"י כך. וראה גם ברשב"ם (שם ק"י א') דרבה ורב יוסף הקילו יותר בזוגות, שכמו שהיו הדורות זו אחר זו, היו מקילין בזוגות והולכין ופוחתין.

ובפמ"ג (משב"ז ק"ע, ה') כתב, שהשו"ע השמיטו לפי שאין מצוי עכשיו סכנה בזה. וראה מה שביאר הדרישה שם שגם הטור לא נתכוין לפוסקו להלכה בזה"ז, אלא הביאו כדי לפרש שטעמו משום סכנה ולא משום דרך ארץ, עיי"ש. [וראה בט"ז או"ח ק"ע, ה'].

ואעפ"כ היה רבינו מקפיד בזה מאד. וכהנהגת החזו"א לענין הדברים הכתובים בפירוש בגמ' (שם, ק"י ב') שהם הלכה למשה מסיני, כגון בביצים אגוזים וכו'. וגם אביו הקה"י היה מקפיד בזה לעצמו לענין הדברים הכתובים בפירוש בגמ'. [וראה בספר שמירת הנפש (ח"א עמ' פ"ט) בשם החזון איש. ובדרך שיחה (ח"ב עמ' ת"ט)].

השני, אי"ז בכלל זוגות¹¹³..

עו. היה מקפיד מאד¹¹⁴ על גילוי במשקין¹¹⁵, ועל ניקור באוכלין¹¹⁶..

¹¹³ לפי שבכך נמצא שלא שתה ב' כוסות שלימים. מיהו ילי"ע קצת מסוגיא דפסחים (שם) שדנו דין זוגות לענין ד' כוסות, ולמה לא נאמר שלא ישלים שתיית כל הכוס, ועל ידי זה לא יהא בכלל חשש סכנת זוגות. ונראה שדין קיום שתיית הכוס משוי ליה שלימות לענין זוגות, ובפרט שלכתחילה בעי שתיית כל הכוס, וי"ל עוד בכמה אופנים.

¹¹⁴ הערת הגר"י מקלב שליט"א: יעוין במשנ"ב (ק"ס, כ"ט) שכתב בשם הב"ח שגם מי שנוהר בגילוי לשתייה, לענין נטילה אי"צ להחמיר. אולם רבינו זצ"ל היה מקפיד אף שלא לרחוץ ידיו במים שנתגלו, [וראה בארחות רבינו (ח"א עמ' שס"ב) שאף מרן החזו"א והקה"י היו נוהרים בזה].

ויש שמחמירין במים שהיו מגולין כל הלילה, ולכן מכסים את המים שמכינים לנטילת ידיים שחרית. אך רבינו היה מקפיד אף במים שנתגלו מעט ביום, ואירע פעם שעלה לביתי אחר שחזר מברית, ואמר לי שמאחר שנמנע בדרך רוצה ליטול ידיו, והכנתי לו ספל מלא מים, וכשנכנס נעצר והרהר, ומיד הבנתי שחושש לגילוי, ואמרתי לו שאפשר לשופכם, ושפך ומילא מים אחרים ונטל ידיו.

ופעם אחרת העיד משהו שהכין לו מים כנ"ל לנט"י, ונטל רבינו הספל ואמר לו בחיך "אסור להשתמש בתלמיד חכם" ושפך המים שבספל, ולקח מים אחרים. [וכנראה כוונתו היתה מהטעם הנ"ל].

¹¹⁵ מחשש שמא שתה מהן נחש והשאיר בתוכן ארס מסוכן להמית, ע"י בגמ' (ע"ז ל"א), וכיון שהוא משום סכנה אפילו ספק גילוי אסור כמבואר בגמ' (חולין י"א), דחמירא סכנתא מאיסורא. ונפסק ברמב"ם (רוצח י"א, ו).

ואף שהתוס' (ביצה ו' א'. וע"ז ל"ה א') כתבו שבזמננו שאין מצויין נחשים בינינו לא חיישינן, וכ"ה בטור ושו"ע (יו"ד קט"ז). מ"מ כתוב במעשה רב להגר"א (אות צ"ה) שגילוי אסור אף שאין נחשים מצויין בינינו, והוא ז"ל נוהר מאד מאד בדבר. וכתב רבינו ברשימה שערך בענין גילוי, שיש קבלה גמורה מהגר"א שמי שנוהר בתכלית החומרות בגילוי כל המשקין, לא יבא לו מחשבה זרה בתפילתו.

ופעם הוצרכו בבית רבינו לשפוך את כל המרק שהוכן לשבת מחמת גילוי. ואמנם שבזמן שהמרק מעלה אדים אין חוששין לגילוי, כמבואר ברמב"ם (שם, ח') שהנחש מתיירא מבעבוע המשקה ומן ההבל, מ"מ קודם לכן חוששין. [ולענין מי סודה אף שמעלים בועות, חשש רבינו מלהקל בדבר. (קו' שמירת נפש שבסו"ס עבודת מלך על ע"ז)], וכן אחר שהתקרר ואינו מעלה אדים, חוששין לגילוי אף במבושל.

גם בדבש היה מחמיר רבינו משום גילוי, ואפי' בדבש סמך שאינו נוזלי, והיו מביאים לו דבש מיצור מיוחד שהיה ללא חשש גילוי, והי' משתמש בו מר"ה עד שמח"ת.

¹¹⁶ שיש לחוש בפירות שיש בהם ליחה, שמא ניקור זה הוא מנשיכת נחש והשאיר ארסו בפרי, וראה ברמב"ם (רוצח י"ד, ב') שפסק האי מילתא להלכה.

וי"א שלדעות שלא חששו לגילוי כיון שאין נחשים בינינו, מהאי טעמא גם לא חששו בזמננו לניקור, [ע"י רמ"א (יו"ד ס', ג') שכתב כן]. מיהו י"א דשאני ניקור דחמיר, משום שיש בו ריעותא שהרי הוא מנוקד לפנינו, [ראה בש"ך (יו"ד ס', ו') בשם ספר באר שבע].

עז. הקפיד שלא יניחו שום ספר על שולחן בשעת האוכל ואפילו ברכון [והגדה של פסח בליל הסדר], והיו אווזים ביד או מניחים על מפית או מגבת נקיים, או שהורידו הניילון העליון מהשולחן¹¹⁷..

עח. רבינו סובר שאי"צ לומר גם מזמור ה' רועי וגם על נהרות בבל (או שיר המעלות), ומספיק במזמור אחד. ומנהגו היה לומר בימות החול מזמור ה' רועי, ובבין המצרים היה אומר על נהרות, ובשבת היה אומר שיר המעלות¹¹⁸.

עט. אמר רבינו למי ששכח לומר על נהרות או שיר המעלות ונטל מים אחרונים, שיאמר כעת ויחזור ויטול ידיו¹¹⁹.

ופעמים רבות היה רבינו יורד לשכנו הגאון רבי גדליה נדל זצ"ל לשואלו על נקב הנמצא בפרי אם יש בו חשש ניקור או לא. אמנם כתב רבינו שבזמניו כמדוי' שלא הקפידו כ"כ על ענין ניקור, אולי מפני שהגר"א לא הזכיר בדבריו אלא גילוי, וצ"ע. ובספר הזכרונות כתב רבינו, גיסי הגר"ש ברזס זצ"ל הביא לפני החזו"א פרי מנוקד לשאול אם מותר והתיר. ואיני יודע אם משום שלא חש לניקור, או שהכיר על הנקב שאינו מנחש.

¹¹⁷ משום חשש מילבין העשויים לימצא בספרים, ועלולים להתערב במאכל וקשה טובא להבחין בהם בעין. וכן היו נזהרים בזה מאד החזון איש והקה"י. א' שאל את רבינו אם גם בספר חדש צריך להקפיד על כך, והשיב לו, הדף עצמו כבר שכב שנה לפני שנעשה ספר.

וכן מובא בספר יסוד ושורש העבודה שכתב, שמעתי על כמה אנשי מעשה שזוהרים שלא יהא מונח שום ספר על השולחן בעת האכילה, כי בספרים מצוין מילבין, וחוששין שלא ירחשו מהספרים על המפה ועל הלחם.

¹¹⁸ ודקדק רבינו דבר זה מדברי המשנ"ב שכתב (א', י"א) שכתב השל"ה שבכל סעודה יאמר מזמור על נהרות בבל. ועוד כתב (ק"ע, א') שמצוה על כל אדם ללמוד תורה על שולחנו וכו', וכתב בשל"ה דילמוד מזמור לדוד ד' רועי לא אחסר, שהוא דברי תורה ותפלה על מזונותיו, ע"כ.

ומעתה אם מיירי כשאמר על נהרות בבל, כבר אמר דבר תורה על שולחנו, אלא בהכרח שלא אמר, ואם עליו לאומרו לאחר מכן, הרי שוב נמצא שיאמר דבר תורה על שולחנו, ובהכרח שהכוונה שיאמר דבר תורה על שולחנו, ויבחר לומר מזמור על נהרות בבל שיש בו הזכרת צער החורבן, או מזמור לדוד ד' רועי שיש בו תפילה על מזונותיו. ואמר רבינו שכן נהג אביו הקה"י לומר מזמור לדוד ולא אמר על נהרות בבל. [דעת נוטה א', ט']. ועי' בערוה"ש (ק"ע, א') שכתב שיוצא באמירת שיר המעלות וכדו'.

¹¹⁹ שמצינו במשנ"ב (קע"ט, א') שאם צריך להפסיק בדבר נחוץ יטול ידיו שנית כדי להיות תיכף לנט"י אחרונים ברכה. ממילא ה"ה כאן שזה דבר נחוץ שלא לבטל ענין אמירת דברי תורה על השולחן, ולכך אם אמר דברי תורה על שולחנו לא יפסיק לאמירת המזמור, שעיקרו כדי לומר ד"ת על השולחן כמשנ"ת לעיל.

פ. כשהיה נוטל מים אחרונים, היה מקנח בידיו גם את פיו¹²⁰..

פא. הקפיד לכסות הסכין בשעת ברכת המזון, ולא די להסתירו ע"י כלי וכדו'¹²¹.

פב. היה נוהג לומר בזימון "מיר וועלן בענטשין", שכך כתב המשנ"ב בלשונו¹²²..

פג. פעמים רבות אמר רבינו 'ברוך הוא וברוך שמו', אחר הזימון קודם ברהמ"ז¹²³..

ואף שבשעה"צ (שם, ז') כתב שלא שייך בזה שיטול ידיו שנית, שהרי לא אכל עוד ולא נזדהמו ידיו. צ"ל שמצד זוהמת הידים ומלח סדומית לא שייך נטילה שנית, ולענין כבוד הברכה שייך להסמך נטילה לברכה גם בלא טעמא דזוהמת הידים. [דעת נוטה א', י"ג]. וכ"כ בספר קצות השולחן (מ"ג, א') שאם שכח לאומרם קודם מים אחרונים, יאמרם אח"כ ויטול מים אחרונים שנית.

¹²⁰ ומקורו לזה מהמבואר בגמ' (יומא פ"ג ב') מים אחרונים הרגו את הנפש, והיינו משום שמחמת כן ראו טלפחי בשפמיה וכו', ופרש"י שאילו נטל מים אחרונים דרך הנוטלים ידים **לקנח שפמם בידים טופחות** ולא היו העדשים נראין. הרי מבואר בדברי הגמ' הללו, שאם היה מקיים דין מים אחרונים היה מקנח פיו. וכ"כ בסידור יעב"ץ עפ"ד רש"י הללו.

אמנם הפוסקים לא הביאו את מילתא לדינא. ונראה שסמכו על לשון רש"י שכתב שהוא **דרך**, ומשמע שאינו מעיקר דינא דנטילת מים אחרונים כלל. וראה בדעת תורה להמהרש"ם (קפ"א, א') שהביא דברי רש"י הנ"ל, והעיר על כך שהדבר לא נזכר בפוסקים. ובספר כף החיים (קפ"א, א') אף מזהיר שלא לעשות כן!

¹²¹ לפי שנאמר בשו"ע (או"ח ק"פ, ה') שנוהגים **לכסות הסכין**, וכשמסתירו ממנו ע"י קופסא אין הסכין נחשב בכך כמכוסה, אף שהוא נסתר מראיתו. אמנם לסלקו לגמרי מן השולחן ודאי שפיר דמי, וכלשון הבית יוסף שהובא במשנ"ב (ק"פ, י"א) עיי"ש, וראה בכף החיים (ק"פ, ט"ו) שע"פ הקבלה יש להסיר בדווקא ולא די בכיסוי. עוד סיפר רבינו, **שרי דוד פרנקל זצ"ל** אמר לו בשם החזון איש, שיש לכסות גם את ידית הסכין, שגם הוא בכלל הסכין. ובספר ארחות רבינו (א' קס"ו) מביא ששמע שהחזון איש היה מכסה אפילו סכין המתקפל, כלומר שהלהב שלו מתקפל לתוך ידית הסכין. וכ"כ רבינו בספר הזכרונות.

¹²² כ"ה במשנ"ב (קצ"ב, ב) שהזהר הק' (בלק דף קפ"ו ב') הזהיר לומר בפיו קודם ברכת המזון, תן לנו הכוס ונברך או בואו ונברך, לפי שכל דבר שבקדושה צריך הזמנה בפה עובר לעשייתו כדי להמשיך את הקדושה. ומזה נוהגים לומר בלשון אשכנז [רבתי "מיר וועלן בענטשין"].

ואף שבדאי מהני בלה"ק, והמשנ"ב כתב כן לפי הנהוג בלשון מדינתו, מ"מ הואיל ונאמר כן בדברי המשנ"ב אמר כן. [ומסתמא מטעם שכך נהגו אבותיו. או משום דנפק מפומיה דהמשנ"ב, ומצינו (ברכות ל"ג א') דדייק לומר כלישנא דרביה סטיו לפניו מסטיו].

¹²³ שכן הכריע המשנ"ב (קצ"ב, ד') שיש פוסקים שכתבו לומר ב"ה וב"ש, וכן המנהג. [כן הוא בלשון הטור שם, וכבר הביא הב"ח לתמוה מנליה תוספת זו שלא הוזכרה בש"ס ובפוסקים, ומצאנוהו ברוקח באבודרהם באור זרוע במחזור ויטרי ועוד, ועיי"ש מה שנתן טעם לדבר].

פד. היה מקפיד לשמוע את הברכה הראשונה של ברכת המזון מן המזמן¹²⁴.

פה. אמר שהאוכל עם אביו אצל אבי אביו ומזמן, יאמר ברשות בעה"ב ואח"כ אבי מורי.

וכשאוכל עם אביו אצל אדם זר, יאמר ברשות אבי מורי ואח"כ ברשות בעה"ב¹²⁵.

פו. חשש מאד מלסרב לכוס של ברכה, ואף בשבע ברכות וכיו"ב¹²⁶.

והוסיף המשנ"ב דעכ"פ לא שייך זה ביחיד [שהרי אין אצלו ברכת זימון כלל], וגם בשלשה אין לומר אותו רק המברך, ולא שנים המזמנים עמו. [וראה בב"ח שלפי טעמו אין לאומרו אלא בזימון עשרה ולא בשלשה. וגם נראה שלפי טעמו יאמרוהו המזמנים עמו ולא המזמן בעצמו, וצ"ע. וראה בפרישה שהביא מהמהר"ל שביאר שכל אחד מוסיף על מה שאמר חבריו, וזה מחזרת המזמן לחוד שמוסיף על מה שענו לו המזמנים עמו].

ואף שמשמעות לשון השו"ע (שם) מורה שאין אומר ברוך הוא וברוך שמו, וכן דעת הט"ז וכמה מן הפוסקים, וכן מבואר דעת הגר"א שלא לומר ברוך הוא וברוך שמו, [וכן מובא בספר ארחות רבינו (א', קס"ה) גם בשמו של החזון איש], מ"מ פעמים רבות נהג רבינו כהכרעת המשנ"ב, שכתב שהמנהג לומר ברוך הוא וברוך שמו.

ושמעתי מבני משפחתו של הקה"י, שהיה נוהג לומר תמיד ברוך הוא וברוך שמו לפני ברכת המזון, ואפילו כשהיה מברך ביחיד.

¹²⁴ והיה רבינו מברך את הברכה הראשונה בלחש, כדי לשמוע היטב את הברכה מפי המזמן, ומברכה שניה בירך רבינו בקול רם.

וגם בזימון עשרה היה רגיל רבינו לנהוג כן. ואף שהחזו"א (ברכות ל', י"ג. ועי' גם ל"א, ב') כתב שבעשרה אינו צריך לשמוע ברכת הזן מהמזמן, לפי שהזכרת אלקינו בברכת הזימון מחשיבתו לברכה, ונמצא שכבר שמע ברכה מהמזמן, [וכיו"ב ראה במשנ"ב (ר', ט') עי"ש], מ"מ הידר רבינו לשמוע אף את ברכת הזן.

אבל דבר זה לא הי' קבוע אצלו, ולפעמים כן נהג כדעת החזו"א דא"צ לשמוע ברכה ראשונה בזימון עשרה. ובכתבי תלמידים ראיתי שרבינו הסביר, שמפני מראית העין עושה כן לשמוע מן המברך בזימון עשרה, לפי שיש כאלו שלא יודעים את דעת החזו"א.

¹²⁵ וכפי הנראה טעמו של רבינו בזה, דהאב עצמו מחוייב ג"כ בכבוד אביו, על כן מוטל על הבן להזכיר אבי אביו תחילה ואח"כ אביו. משא"כ כשאוכל אצל אדם זר, שאין אביו מחוייב בכבודו, אף שגם אביו אוכל אצלו, מ"מ הבן חייב לכבד אביו תחילה, על כן יזכיר את אביו ואח"כ את בעה"ב. [דרי"ש ח"א עמ' רפ"ד].

וסיפר רבינו: שפעם כשאכל עם אביו והחזון איש, וכיבדו החזון איש לזמן, ומפני כבוד החזון איש לא אמר כלל ברשות אבי, והעיר לו החזון איש: המנהג הוא לומר! (מעשי"א ה', פ"ח). ואמר רבינו: ממה שהחזון איש העיר לי, למדתי שגם בכה"צ צ"ל ברשות אבי. וממה שאבא לא העיר לי, למדתי שאבא יכול למחול על כך. (דרי"ש א' רפ"ד).

¹²⁶ משום דאיתא בגמ' (ברכות נ"ה א') שהמסרב לכוס של ברכה מקצרין לו ימיו, והביאו מקורו מדכתיב ואברכה מברך, ופרש"י דהמברך ברכת המזון מברך לבעל הבית. ומזה היה נראה שזהו דווקא בכוס של ברכת המזון,

פז. אמר רבינו שמה שאחז"ל (ב"ק צ"ב א') המבקש רחמים על חברו והוא צריך לאותו דבר, הוא נענה תחילה. זה גם כשמתפלל על חברו ומתכוין כדי שהוא יענה תחילה¹²⁷.

פח. אמר שמה שהקפידו בגמ' (קדושין ל"א ב') שלא יקבל הבן מאביו בן תורה, הוא רק באופן שאביו מגיש לו¹²⁸, אבל אם מכין לו ואינו מגיש לו מותר¹²⁹.

פט. נשאל רבינו לענין הזורק ציפורניו לשירותים, ואמר שהוא בכלל הקוברין ולא

שבו שייך האי טעמא דואברכה מברכך, וכ"כ המשנ"ב (רי"א, י"ד) בשם המגן אברהם אלא שהוסיף שבזה גורם קללה לעצמו, אבל בודאי אין לאדם לדחות מצוה הבאה לידו. [ועיי' בשע"צ אות י"ד].

ומחמת כן החמיר רבינו אף בברכה שבשבע ברכות שלא לסרב כלל. ואירע שפעם כיבדו את אחד מבניו לברך אחת מברכות השבע ברכות, והצביע על גיסו הגדול שהוא קודם לו, וניתן הכוס לגיסו. ורבינו נבהל מכך שדחה את הכוס של ברכה, ולא היה רגוע עד שאמר לבנו לילך לסעודת שבע ברכות שביום אחר ולקבל כוס של ברכה. כמו כן אירע שאדם סירב לקבל כוס של ברכה בברית מילה, והעיר בזה רבינו איך לא חשש מלסרב לכוס של ברכה. [וזהו דלא כמבואר בספר דריש ח"א עמ' קנ"ה עיי"ש].

הערת הרי"ב שליט"א: נראה לי שמש"כ המשנ"ב שלא לדחות מצוה הבאה לידו הוא ענין גדול, אבל אינו חשש סכנה של קיצור ימיו, שזה שייך רק בכוס של ברכת המזון וכמו שפרש"י והסכים עמו במשנ"ב, [והראוני מש"כ בשיעורי הגרי"ש אלישיב לברכות שם, עיי"ש].

ורבינו שחשש מפני הסכנה גם בשאר כוס של ברכה, לפי שחשש לפי ראשונים אחרים בגמ' ברכות הנ"ל [ראה במאירי], שלא נקטו לפרש כרש"י בכוס של ברכת המזון ומשום ברכת האורח, אלא דימו זה לשאר מילי התם, שמתגאה ואינו נוטל כוס של ברכה וס"ת לקרות ומנהיג עצמו ברבנות, ולכך דבר זה שייך בכל כוס של ברכה, וכיון שאמרו בגמ' כוס, חשש רבינו לברכות אלו הנאמרים על הכוס, כמו שבע ברכות וכמו ברכות המילה, ולא בשאר ברכות סתם.

¹²⁷ כן הוכיח רבינו מדברי המג"א (רי"ל, ו) שכתב, שמי שמתעטש וחבירו א"ל אסותא, יאמר לו ברוך תהיה, ואח"כ יאמר לישועתך קויתי ה', דהמתפלל על חברו הוא נענה תחלה, ע"כ. והיינו שיקדים ויאמר לו ברוך תהיה, כדי שייחשב בכלל המתפלל על חברו, ולאחר מכן אומר לישועתך קויתי שהוא יענה תחילה.

¹²⁸ ומסופר שפעם הגיש אביו הקה"י לרבנו דבר מאכל, וראה זאת החזו"א ואמר לרבינו שאסור לו לקבלו ממנו. (ארח"ר א, שלי"ג).

¹²⁹ ולכן ניתן לקבל מה שהאב מכין לבנו אוכל לת"ת וכיו"ב. וכן שאר עזרה שהאב עוזר לבנו כגון שמסדר לו קשרי הלולב וכל כה"ג. שרק לענין ההגשה אמרו בגמ' שחלשה דעתו של האב. [וכ"כ הגר"י קרליץ זצ"ל נחוט שני כיבוד או"א עמ' שט"ז] ומשום שכשאינו מגיש לו אינו נראה כמשרתו, וליכא חלישות הדעת].

וכן יכול האב להכין את הציצית לבניו וכל כיו"ב, וכן היה נוהג רבינו בעצמו לגדול ולפתול את פתילי הציצית לבניו, עד שיכלו לעשות לעצמם. מיהו יתכן שבלא"ה במקום שאינם יכולים לעשות בעצמם, רשאי לקבל מאביו, [שוב הראוני שכיו"ב כתב בספר חוט שני (שם), שבמקום שאין הבן יכול להסתדר בעצמו רשאי לקבל מהאב].

השורפן¹³⁰..

צ. כשהיה רבינו נוסע מהעיר¹³¹, לפני שיצא אמר יה"ר שתוציאני מכרך זה לשלום, וכשהרכב יצא מהעיר, אמר מודה אני לפניך שהוצאתני מכרך זה לשלום, ולפני שנכנס לעיר אמר יה"ר שתכניסני לכרך זה לשלום, ואחר שנכנס אמר מודה אני לפניך שהכנסתני לכרך¹³² וכו'..

צא. תפילת הדרך היה רבינו משתדל לברך בעמידה¹³³.

¹³⁰ דאיתא בגמ' (מ"ק י"ח, א. נדה י"ז, א') שלשה דברים נאמרו בצפרנים הקוברן צדיק שורפן חסיד זורקן רשע. ופרש"י חסיד עדיף מצדיק, כשקוברן איכא למיחש דהדרי ומגלו. וסבר רבינו שה"ה במשליכן לשירותים איכא למיחש שיחזור ויתגלה במקום אחר, שהרי אינו מאבדו מן העולם לגמרי כשריפה באש, ועי'.

¹³¹ סיפר לי א' ששאל את רבינו מהיכן המקור ללכת ד' אמות חדשות בא"י. והשיבו רבינו שאין לזה מקור כלל, אלא שבגמ' (כתובות ק"יא א') נאמר שההולך ד' אמות בא"י מובטח לו שהוא בן עולם הבא, וזה מדבר בכל הליכה בין ד' אמות חדשות ובין ד' אמות ישנות.

וכשהשואל הוסיף וציטט לו שהרי ראה כתוב כן, בספר שהביא מכתב מהגר"ב מנדלזון זצ"ל אב"ד קוממיות שהזמין אליו את הרב יהושע משה אהרונסון זצ"ל ובתוך הדברים כתב לו, שכשתבוא אצלי לקוממיות תרויח ג"כ לילך ד' אמות חדשות בא"י. אמר לו רבינו בבדיחותא: אז הנה, יש לך מקור!

ומענין לענין, נשאל רבינו היכן המקור שלא לאכול קצה הלחם דקשה לשכחה, [נעי' בספר טעמי המנהגים אות קע"ו]. והשיב שאין לזה שום מקור בדברי חז"ל והפוסקים, ובבית אביו היו נוהגים כולם לאכול גם את קצה הלחם. [וכי"כ בשו"ת מנחת יצחק (ח"ט סי' ח' סק"ז) שלא מצא לזה מקור].

¹³² כדאי בגמ' (ברכות ס' א') ובשו"ע (סי' ר"ל). ועי' במשנ"ב שם שדוקא בכרך שמצויים בו ממונים רעים ומחפשים עלילות, אבל לעיר קטנה אין צריך לומר.

¹³³ היה יוצא בדרך כלל מהאוטו ומברך בעמידה [כשנסע לירושלים היה רגיל לברך כשהגיע ללטרון]. שלכתחילה י"ל תפילת הדרך בעמידה, כמנהג רב חסדא לעמוד בתפילת הדרך, לכה"פ משום מהיות טוב אל תיקרי רע (נעי' בגמ' ברכות ל' א'), וכמש"כ השו"ע (ק"י, ד') שאם אפשר יעמוד מליכך כשיאמרנה. ונראה מהמשנ"ב שאין כוונתו שיעצור מליכך, אלא שיברכנה במעומד, שכתב (שם, כ"ב) שאם עיכוב עמידתו יטרידו, מותר לומר במהלך או במיושב. הרי שלולי זה יעצור מהליכתו ועומד דווקא. [ונראה בא"ר (ק"י, י') שהביא כן בשם הרוקח, שאף שאפשר במיושב מצוה בעמידה].

אמנם העיד בנו הגראי"ש שליט"א שכשהיה רבינו נוסע עמם בצעירותו באוטובוס לירושלים, לא היה נעמד לתפילת הדרך, [ודלא כמובא בספר מעשה איש ח"ד עיי"ש]. ובפשטות משמע מכך שאף שהיה יכול לעמוד תוך כדי נסיעה, כיון שהאוטו נוסע אין בזה מעלת עמידה. ודיברו בזה הפוסקים ויש שציידו שהנוסע אינו נחשב כמהלך, וכשיכול לעמוד בלא תקלה ומכשול אחר יעמוד ויתפלל תפילת הדרך. [והראוני לשו"ת נשמת חיים

צב. רבינו לא הקפיד להסמיק תפילת הדרך לברכה¹³⁴.

צג. בעיר רשאי לומר תפילת הדרך לפי שיש סכנה, ולא חייבוהו חכמים אלא ביציאה מן העיר שסכנתה מרובה¹³⁵..

צד. פעם הגיע אליו אחד שאמר שהוא מגיברלטר. שמח רבינו לקראתו, ואמר לו: אתה יכול לברך ברכת עושה את הים הגדול בשם ומלכות¹³⁶..

להגר"ח ברלין (סי' ח') שכתב שלא נהגו לעמוד כשנוסעים בעגלה, עיי"ש טעמו של דבר).

¹³⁴ אף שהיא חותמת בברוך ואינה פותחת בברוך, ואמרו בגמ' (ברכות מ"ו א') שברכה ארוכה שאינה סמוכה לחברתה וחותמת בברוך יש לפתוח בברוך. כבר נתקשו בזה הראשונים [ע"י ברא"ה (שם) ובתלמידי רבינו יונה (ריש ברכות) ברשב"א (ברכות י"א א') בתוס' ובריטב"א (פסחים ק"ד ב')], והביא הטור (סי' ק"י) שמשום כך היה מנהגו של המהר"ם מרוטנבורג להסמיק תפילת הדרך לאחת מן הברכות שמברכין בבוקר, וכן הביא השו"ע (או"ח ק"י, ו'). וראה במג"א (שם, י"ג) שיאכל או ישתה איזה דבר ויסמיכנה לברכה אחרונה, והובא במשנ"ב (שם, כ"ח).

אמנם רבינו לא נהג בזה, לפי שכמה מן הראשונים סוברים שמן הדין אין תפילת הדרך צריכה שתהא סמוכה לחברתה, והביאם המשנ"ב (שם), כן דעת התוס' (פסחים ק"ד ב' ד"ה כל הברכות) ופי' שאינה ברכה אלא שבח ותפילה בעלמא. וכתב השע"צ (שם, ל') שכן משמע בביאור הגר"א דנקט להלכה כדעת התוס'. [ובספר ארחות רבינו (ח"א עמ' ס"א) כתב שגם החזון איש והקהילות יעקב לא היו מסמיכים תפילת הדרך לברכה]. וראה בספר כתבי קה"י (ברכות סי' ז') שחקר אם מהני לסמוך לתפילת הדרך ברכה קצרה שאין חותמת בברוך, ועי' גם בקה"י (ברכות סוף סי' כ"ז). יש לציין שצייד רבינו בתשובה, ששייך אף בתפילת הדרך דין ערבות, לענין שאפילו אם יצא כבר, יכול להוציא אחרים. [ראה בספר שיח התורה או"ח סי' ק"י].

¹³⁵ שאלוהו אם צ"ל תפילת הדרך בנסיעה מבני ברק לכפר סבא, והשיבו רבינו שאם אין מקום ישוב בדרך צריך לומר, ואם כל הדרך יש מקום ישוב אינו צריך לומר, ואמר לו שכך הורה החזו"א כששאלו לענין אמירת תפילת הדרך מבני ברק לפתח תקוה. ומ"מ גם אם יאמר לא תהא ברכתו לבטלה, כיון שרשאי לומר אף בעיר, אלא שאינו מחוייב בעיר.

¹³⁶ לפי ששנינו (ברכות נ"ד א') אר"י הרואה את הים הגדול מברך ברוך שעשה את הים הגדול. ויש ספק מה נקרא הים הגדול, האם ים אוקיינוס שהוא הגדול ביותר ומקיף כל העולם, או שמא הים התיכון שהוא הנקרא בתורה בשם הים הגדול או שמפני חשיבותה של א"י נקרא גדול, [ע"י שו"ע או"ח רכ"ח א']. ובתשו' הרא"ש ד', ד'. ומשנ"ב שם, ב'].

וכיון שבגיברלטר יש מיצר מחובר למערב הים התיכון ולמזרחים האוקיינוס, (ראה בספר הברית ח"א פ"ח מקור מים, ועי' שו"ת חת"ס אה"ע"ז ב, מ"ט), נמצא שבמקום זה שמתחברים שני הימים יחד, אפשר ממ"נ לברך ברכת שעשה את הים הגדול. ורבינו מיד שראהו ושמע למקומו, שמח בהלכה שזכר, בבחינת ראה מעשה וזכר הלכה.

צה. הקפיד לעשר מיד¹³⁷ כל מה שהיה נכנס לביתו, ואף שהיה בהשגחת ועדת כשרות מהודרת¹³⁸..

צו. אמר נוסח המעשרות כלשון הנוסח שהיה תלוי בבית החזון איש, בו יש שינויים קטנים ממש"כ בספר, כגון במקום בצפון ובדרומו היה אומר בעליונו ובתחתיתו¹³⁹..

צז. בשנה הרביעית אחרי ביעור המעשרות, כשלא היה פרוטה חמורה ממעשר שני היה לוקח פרוטה שנתחלל עליה כרם רבעי¹⁴⁰..

צח. רבינו ייחד מטבע אחת עם פרוטה חמורה לחילול מע"ש, והיה מחללה על מטבע

¹³⁷ כמבואר בגמ' (פסחים ט"א) שמשום חזקה על חבר שאינו מוציא מתחת ידו דבר שאינו מתוקן, אמרינן שאם מת והיה בביתו מגורה מלאה חיטין הרי היא בחזקת מתוקנת, עיי"ש. וכמו שהביא רבנו בסוף ספרו טעמא דקרא מ"הנהגות מרן החזון איש", ששמע מאמו.

¹³⁸ וכן נהג אביו הקה"י, וראה בקריינא דאגרתא (אגרת תע"ח) שכתב, אמת הוא שאנחנו מפרשים מכל הבא לבית, כי ידוע שבשום משגיחים והשגחה, א"א להבטיח במאה אחוז, דאם בעה"ב רוצה לעקוף על המשגיח הבא לפרקים ימצא דרכים, כדרך שמעקפים בכל העולם נגד השגחת הממשלות בענייני מס הכנסה וכיו"ב.

וכ"כ רבינו בדרך אמונה (מעשר ט"ו, יז) וז"ל: ראוי לכל ירא שמים אף אם קנה במקום שיש השגחה מעולה, לחזור ולעשר בעצמו בלי ברכה, שהנסיון מוכיח שכמה פעמים קורה תקלות, אף במקום שיש השגחה מעולה.

¹³⁹ ומ"מ בספרו דרך אמונה (תרומות ג', רכ"ה) הדפיס את הנוסח כפי שנדפס עיי" רבי זליג שפירא ז"ל בחיי החזון איש ועל פיו. וראה שם בציון ההלכה (אות תמ"ט) שהביא רבינו שבקונטרס ה' תר"מ מכת"י החזון איש כתוב, שנכון שיאמר קודם ההפרשה הריני מוכן לקיים מצות הפרשת תרומה, וכל לשוני יתפרש על הצד היותר טוב על פי דין תורה ותקנות חז"ל, ובנוסחאות שפירסם לא כתב זאת, כדי שלא להכביד על האנשים.

¹⁴⁰ ואף שהגרי"י ברטלר זצ"ל היה אומר שאין ליקח מכרם רבעי לצורך מעשר שני, שהם חלוקים בשמותיהם זה מזה. רבינו טען שאין חילוק ביניהם וכרם רבעי שוה ממש לדין מעשר שני, [וראה בתוס' (קדושין ל"ח א') ד"ה וה"ה לערלה בשתיים], וביותר טען רבינו שהמטבע שהחזו"א בעצמו היה מחלל עליה את המעשר שני, היתה חלקה מכרם רבעי וחלקה ממעשר שני, ומוכרם שלא הקפיד בדבר לפי שדינם שוה.

כתב רבינו בדרך אמונה (מע"ש ה', לו) שפרוטה חמורה של מע"ש מהני לנטע רבעי ושל רבעי מהני למע"ש, והביא בציון ההלכה שם שכך הורה מרן ומביא כמה ראיות לזה. וכ"כ הגרי"ש אלישיב בקובץ תשובות (א', רכ"ד), ודלא כמה שכתב הגר"ח גריינמן זצ"ל בספרו חידושים וביאורים (מע"ש ד', ט"ו) להחמיר בזה.

אחרת כל ר"ח¹⁴¹. ולא חשש ליתן כמה מטבעות שמא תתמלא בתוך החודש¹⁴²..

צט. כמו כן הקפיד להפריש מיד¹⁴³ את המעשר כספים¹⁴⁴, ממילגת הכולל, מפדיון מכירת הספרים וכדו'. והזכיר לבניו לעשר מיד ממתנות בר מצוה ודמי חנוכה וכדו'..

ק. מעשר כספים¹⁴⁵ נתן לעניים¹⁴⁶.. והתוספת לחומש אמר שמקילין ליתן לכל מצוה.

קא. לענין הלואת מעות מהמעשר כספים, אמר רבינו שאם בטוח שכשיבוא עני לידו יהא לו מאין ליתן לו רשאי, ואם לאו אינו רשאי¹⁴⁷..

¹⁴¹ כתב רבינו בדרך אמונה (מע"ש ב', יז) מנהגינו לייחד מטבע גדולה, וכל פעם שיש מע"ש מחלל כל המע"ש על פרוטה מהמטבע הגדולה, וכשנתמלא המטבע הגדולה מחללה על מטבע של פרוטה חוץ מפרוטה חמורה שבה וכו'. ורבינו קבע לעצמו זמן מסויים לרוקן את המטבע שלו בכל ראש חודש, כדי שלא ישכח.

¹⁴² אבל אביו הקה"י הניח כמה מטבעות זה על גבי זה, והיה כותב על העליון א' כדי שיהא מבורר שממנו מתחיל את חלות ההפרשת תרומות ומעשרות שלו.

¹⁴³ אמנם צ"ק היה מפריש ממפנו מעשר כספים רק לאחר שנפדה ע"י הבנק. [ראה הנהגת רבינו בספר אלא].

¹⁴⁴ ראה בקריינא דאגרתא (אגרת תנב) שכתב, בודאי ענין גדול וקדוש הוא ליתן מעשר כספים, ובלעדי זה כמעט שא"א לקיים מצות צדקה כדון, וזכותה גדול מאד מלבד אכילת פירות בעוה"ז.

¹⁴⁵ נשאל רבינו על מה שאמר יעקב אבינו ע"ה (בראשית כח, כב) וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך, מה באה לרבות תיבת וכל. והשיב רבינו שיי"ל שהכוונה שגם מבניו יתן מעשר, ונתן את שבת לוי, כמבואר במדרש רבה (פרשה ע, ז) הפריש שבטו של לוי אחד מעשרה, עיי"ש החשבון. [ראה בטעמא דקרא פ"ר ויצא].

¹⁴⁶ ראה מש"כ רבינו בדרך אמונה (מתנו"ע ז', כ"ז) שיש דעות אם יכול לעשות ממעשר כספים שאר מצוות, די ש מחמירין שמעות מעשר כספים הוו רק לעניים, אא"כ התנה מתחילה שיוכל ליתן לשאר מצוות, ולכך טוב שיתנה כן מתחילה, ואם לא התנה מהנכון להחמיר ליתן רק לעניים, ומקורו לזה מספר אהבת חסד להחפץ חיים (ח"ב פ"ח). ועיי"ש עוד.

ובספר קריינא דאגרתא (אגרת תנב) כתב שמי שיש לו תנאי קודם שהתחיל לנהוג מעשר, שיהא יכול לתתו לכל דבר מצוה שירצה, כל ענין של קידוש שם שמים נחשב ודאי בכלל מצוה, עיי"ש עוד.

ולענין ליתן ממעשר כספים להדפסת ספר, הביא רבינו (שם ציון ההלכה אות ס') בשם החזו"א שאסר אפילו כשהמחבר עני, אא"כ הוא ספר שכל העולם צריכין לו, דאז אמרינן דהכל עניים הם אצל ספר תורה ורשאי. ומ"מ אם המחבר עני ומתפרנס ממכירת ספריו יש להתיר אפילו בסתם ספר.

¹⁴⁷ כן כתב רבינו בדרך אמונה (מתנו"ע ח, כ"ה) וביאר שכיון שנהגו להקל ללוות ממעות הצדקה, הוי כאילו לב ביי"ד התנה עליהם מתחילה, ומ"מ צריך שיהי בטוח שיוכל ליתן לעניים כשיצטרכו, וצ"ע שכן אמר מרן החזון איש, עיי"ש.

קב. לפני חתונת בנו, נתן לו רבינו עצה שיעשה תנאי לכל ימי חייו, שהוא נותן מעשר בלי נדר, ושאינו מחיל שם מעשר על הכסף עד שיגיע ליד העני¹⁴⁸..

קג. רבינו סובר שמן הדין אין חיוב ליתן מעשר מזמנו לאחר¹⁴⁹.

קד. הקפיד לתת צדקה¹⁵⁰ לכל עני המבקש¹⁵¹.

¹⁴⁸ שמא יתן בטעות למי שאינו עני, ונמצא שלא קיים נדרו שנדר לעניים, ולכך כשיתנה שלא יהיה על זה שם מעשר עד שיגיע ליד עני, ממ"נ אם יהיה עני יחול, ואם לאו לא יחול בזה כלל נדרי צדקה. וראה בדברי רבינו בדרך אמונה (מתני"ע ח', ח') שהביא שכיו"ב היה מייעץ החזו"א כדי שלא יעבור בבל תאחר, ובפרט במקום דקיימי עניים, עיי"ש.

¹⁴⁹ וסברת רבינו דכל כגון זה הוי בכלל מה שאחז"ל (ב"מ ס"ב א') חייך קודמין לאחרים. והביא רבינו ראה לכך מדברי הגמ' (גיטין ס' ב') שביקש רב שימי בר אשי מאביי שילמד עמו, ודחאו בכך שא"ל אית לי עידנא לדידי, ולא הוסיף לומר לו שכבר נתן מעשר מזמנו לאחרים. [ראה באגרות וכתבים לרבינו אגרת ר"ט].

אמנם היה רגיל להזכיר לשואליו בענין זה, את דברי הגאון רבי משה פיינשטיין זצ"ל בשו"ת אגרות משה (יו"ד ח"ה סי' ל"ב) שכתב שראוי ליתן מזמנו ללמד לאחר, ושיעור הזמן שעליו ליתן יש להביא זכר לדבר ממעשר כספים, עי' בדבריו שם.

¹⁵⁰ נשאל רבינו במי שנותן בעשי"ת לצדקה צייק שזמן פרעונו לאחר יוה"כ, האם נחשב כאילו כבר נתן צדקה לענין להעביר את רוע הגזירה. והוכיח מגמ' (תענית ח' ב') א"ל רבי זירא ניקבליה עילוון [התענית] ולכי בטיל הגזירה ליתביה וכו'. הרי שקבלת התענית יש בה כבר את זכות התענית, אף שמקיימה אחר ביטול הגזירה, והדין נותן שזמן שזמנו כן לענין צום המעביר את הגזירה, כן הוא גם לענין צדקה המעביר את רוע הגזירה. עוד אמר רבינו שגם מי שנותן כסף מעשר וכפרות, מעביר רוע הגזירה, דהעיקר הוא קבלת העני. וכן האב שנותן צדקה על בנו, מעביר רוע הגזירה. וצידד רבינו לגבי גמ"ח בגופו המבואר בגמ' (סוכה מ"ט ב') דגדולה מן הצדקה, שגם הוא מעביר את רוע הגזירה. [ולכא' כן מבואר בשערי תשובה לרבינו יונה (א, מ"ז) שכתב: והנה החסד יגן בעד החוטא וישמור עליו מן היסורים, בשגם הצל יציל מן המות כמו שכתוב וצדקה תציל ממות].

נשאל רבינו במי שבנו נסע למדינה רחוקה, ונדר האב שאם יחזור בשלום יתן סך גדול לצדקה. ולימים חזר הבן שלם בגופו אבל שבור ברוחניות, האם נקרא בכהאי גוונא שחזר בשלום וחייב האב ליתן הסך לצדקה, או שמא אין זה נקרא שחזר בשלום.

והשיב, שיש לדמות דבר זה למה שנחלקו תנאים במשנה (טבול יום ד', ז') בהאומר ה"ז תרומה על מנת שתעלה שלום, שלום מן השבר והשפיכה אבל לא מן הטומאה, ר"ש אומר אף מן הטומאה. ופי' ר"ש שהתנה שלום סתם ולא פירש לענין מה, לחכמים מסתמא לענין שבר ושפיכה אמר, שע"ז אדם ירא בשעה שמעלה מן הבור, ור"ש סובר דשלום מן הכל אפילו מן הטומאה, [ועי' בתויו"ט שם].

¹⁵¹ משום מה שנאמר אל ישוב דך נכלם, כמו שכתב הרמב"ם (מתני"ע ז' ז') ופסקו הרמ"א (יו"ד רמ"ט, ד), והיה נותן אפילו משהו קטן (10 אג'), ופי"א החזיר לו העני את המטבע (כי נעלב שזה מטבע קטן) ויותר לא נתן לו, ואמר

קה. היה קם בפני גבאי צדקה שידוע שהיתה מלאכתם רק לשם שמים¹⁵².

שכנראה שהוא עשיר ואי"צ צדקה. [נראה בדרך אמונה (ביאור ההלכה ריש פ"ז ממתני"ע) שדן רבינו אם בשביל קיום מצות צדקה צריך ליתן פרוטה, או שאפילו בפחות מפרוטה מקיים המצוה].

וכתב הר"ב כהן שליט"א: נסתפקתי האם בגלל שאם היה עני היה חס גם על מטבע של 10 אג', או מפני שראה בהחזרתו עזות וכתוב עשיר יענה עזות. [וכיו"ב מסופר על הגרי"ז מבריסק זצ"ל].

הוספת בן רבינו הגרי"ש שליט"א: כמדומה שאמר שההיתר שלא לתת לכל מבקש, הוא משום שאם יתנו לו מטבע קטן ששוה רק פרוטה, שדי בזה לענין חיוב הנתינה לעני, הוא יעלב, וממילא פטור מליתן כלל, שהרי יותר מכך אין חייב, ובשיעור זה עלול להיעלב. [וכעין מה שאחז"ל (כתובות ס"ח א') בואו ונחזיק טובה לרמאין וכו'].
ועוד אמר רבינו שדין זה (לתת לכ"א משהו) הנובע מקיום הפסוק אל ישוב דך נכלם, נאמר רק על העני שהוא דך, ולא על גבאי צדקה האוספים ממון לעניים, שלגבאי אין חייב לתת כלום, וכ"כ רבינו להלכה בדרך אמונה (מתני"ע ז', מ"ב), והוסיף עוד בציון ההלכה (שם, קי"ד) שאפילו אם הגבאי הוא גם עני ומשתכר מאסיפת הממון, אין בו משום אל ישוב דך, שהחלק שהוא מקבל הוא מקבל מן העני בשכר פעולתו, ואין זה שייך כלפי הנותן שהוא נותן הכל לעני המשלח.

¹⁵² ע"פ המבואר בירושלמי (בכורים ג' ג') שצריך לעמוד מפני עושי מצוה. ומ"מ כיון שסתם גבאי צדקה בדרך כלל מקבלים שכרם, אין זה נחשב לגמרי לשם מצוה, שהם עסוקים בעבודתן, עפ"ד המגן אברהם (ל"ח, ח') שכתב, שתגרי תפילין ומזוזות אם עושים כדי להשתכר בו, לא מקרו בכלל עוסק במצוה.

וראה בדרך אמונה (מתני"ע ט', ה') שכתב דין זה שצריך לעמוד מפני גבאי צדקה, וציין מקורו מפתחי תשובה (יו"ד רנ"ו, א') ומספר אור צדיקים בשם האריז"ל. ובציון ההלכה (שם, כ"ה) הסתפק מה הדין אם מכוין בשוה גם למצוה וגם להרויח, אם דומה למש"כ המשנ"ב (ל"ח, ביאור"ל ד"ה חס) דנקרא עוסק במצוה בכה"ג, או שיש לחלק בין הדברים, והשאיר בצ"ע.

אבל מי שידוע שאינו נוטל לעצמו כלום יש לעמוד מפניו כדין, והיה רבינו נוהג לעמוד כשהגיע גבאי הצדקה רבי דוד לייב שוורץ זצ"ל, שהיה יודע בו רבינו שאינו נוטל לעצמו כלום. [נראה מש"כ בזה בשו"ת מנחת יצחק (י, פ"ו)].

לעילוי נשמת
המנוחה מר נפתלי דב בן יצחק אשר ז"ל
נלב"ע בג' כסלו תשמ"ב

*

ולעילוי נשמת
המנוחה מרת שרה סוריה בת שפואה ע"ה
ת.נ.צ.ב.ה.

*

הונצח על ידי
נכדה וחתנו מר זאב אוזון ורעייתו שיחי' לאוי"ט

לעילוי נשמת
המנוחה מר אליעזר בן וולף בער ז"ל
נלב"ע

כ"ח ניסן תש"פ

ת.נ.צ.ב.ה.

*

הונצח על ידי
בנו מר נחום סולומון שיחי' לאוי"ט

לעילוי נשמת
המנוחה מר שלום בן יחיא ז"ל
נלב"ע

י"ד חשוון תשפ"א

ת.נ.צ.ב.ה.

לעילוי נשמת
המנוחה מרת רחל בת יעיש ע"ה
נלב"ע

כג ניסן תשע"ח

ת.נ.צ.ב.ה.